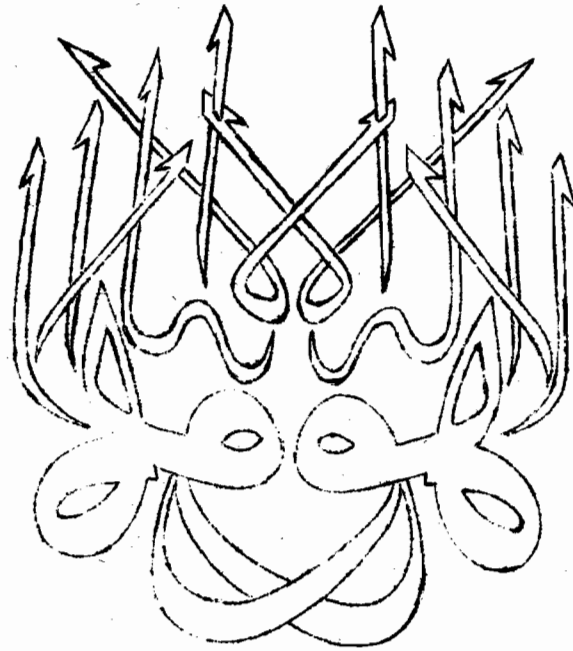

A

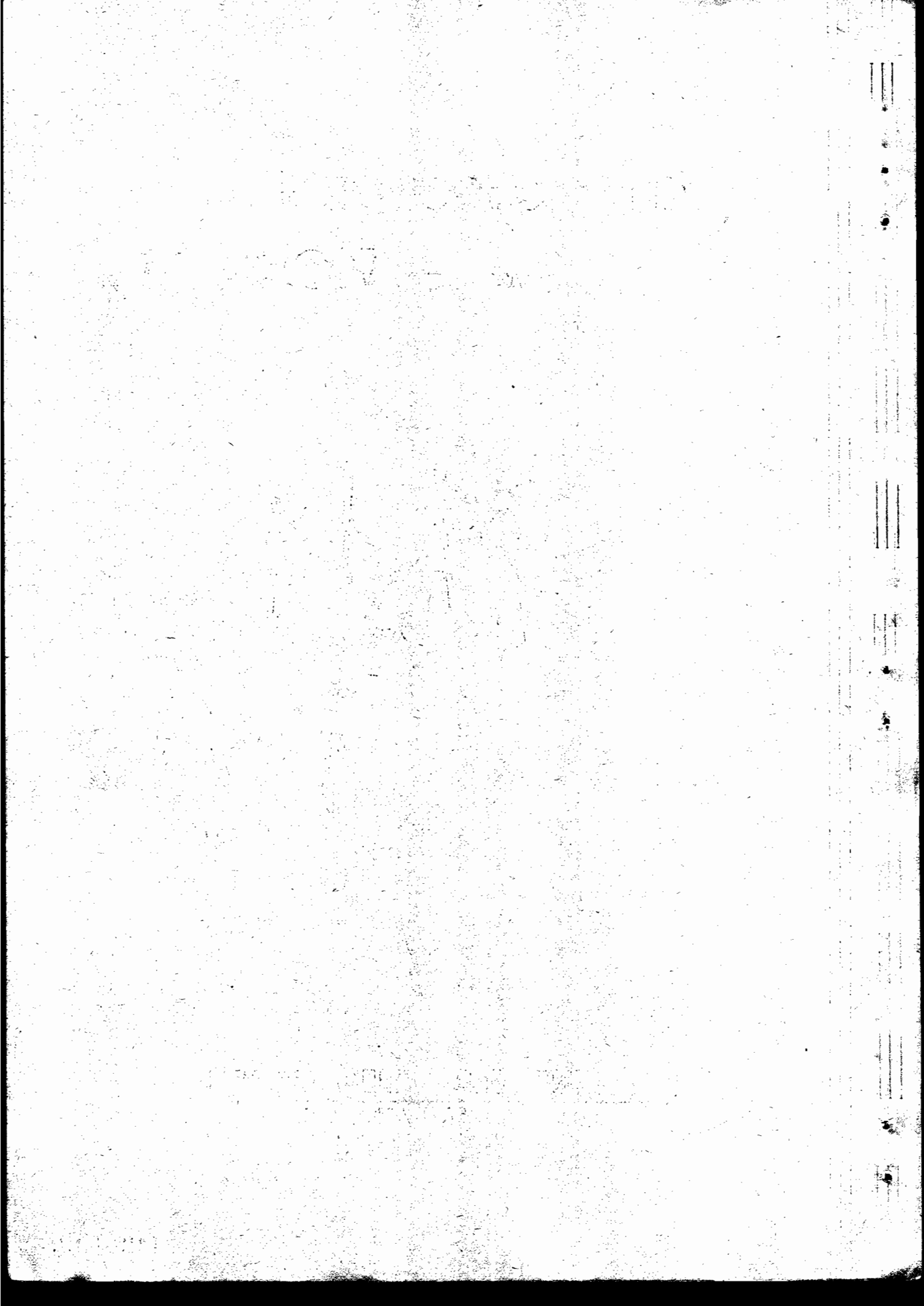
ACHTERGRONDEN

VAN DE KORAN

ORDE DER VERDRAAGZAMEN

's.GRAVENHAGE

DE ACHTERGRONDEN VAN DE KORAN

Discussie-avond, 9 juni 1958.

De achtergronden van dit voor velen enig heilige, religieuze werk liggen natuurlijk slechts ten dele op zuiver religieuze grondslag. Ik sta trouwens niet alleen in deze uitspraak, want Mohammed, die wel de Rechtvaardige werd genoemd, zegt zelf reeds in zijn te Mekka nog ontstane sura's, dat religie niet een kwestie is van denken of spreken of beredeneren, maar van handelen. Het is dan ook wel opvallend, dat het handelen - dus de daad - een zo buitengewoon sterk stempel heeft gedrukt op deze gehele Korân en de Islâm, die daaruit is voortgekomen.

Om te begrijpen hoe het komt, dat deze Korân bepaalde stelregels zo sterk naar voren brengt, moeten wij ons allereerst even bezighouden met Mohammed, de zoon van Abdallah. Hij wordt geboren in een arme omgeving en zijn opvoeding is dan nu ook niet direct wat we noemen groots. Hij kan b.v. lezen noch schrijven. Hij maakt, als hij een jaar of tien - twaalf is, een reis in de richting van Syrië. En daar wordt hij voor het eerst getrokken door verschillende uitspraken van wijze mannen, door de vreemdheid en de volheid van het décor van de karavaanweg. Zo goed bevalt hem dit, dat hij later nogmaals die tocht onderneemt. Nu als zaakgelastigde en karavaanvoerder voor een rijke weduwe. En al is ze dan ook een behoorlijk aantal jaren ouder dan hij, klaarblijkelijk spint tussen deze beiden zich een band, die ongetwijfeld naast stoffelijke waarden ook geestelijke begrippen inhoudt.

We moeten hier even vaststellen, dat Mohammeds gedrag tegenover zijn oudere gade in die tijden bewonderenswaardig is. Zesentwintig jaren lang is hij met haar gehuwd; is hij met haar gelukkig. Op het ogenblik dat hij zijn eerste openbaringen krijgt, dat hij voor het eerst in deze vreemde staat van trance valt, is zij onmiddellijk aan zijn zijde. Ze behoort - met enkele anderen van zijn huishouding en een oom - tot zijn eerste gelovigen. Ook dit zal zijn stempel zetten op Mohammeds interpretatie van de leringen, de openbaringen, die hij ontvangt.

Echter loop ik nu wel een klein beetje op mijn betoog vooruit. Mohammed is dus getrouwd en dank zij deze rijke weduwe neemt hij een voor-aanstaande plaats in in de samenleving van Mekka; is hij geworden tot een belangrijk lid van zijn stam. In deze tijd maakt hij ongetwijfeld kennis met de joodse godsdienst, want er zijn zowel joodse stammen in de omgeving als wel vele joodse handelaren. Hun leer verschilt niet zo erg veel van de leringen, die ook als kern van het geloof binnen deze stam worden verkondigd. Want zijn immers niet deze stammen, deze Arabieren, de zonen van Ismaël, de afstammelingen van Abraham? Als zodanig zegt het geloof van Abraham hun veel, is het hun het ware geloof.

Toch is dat geloof in de loop der tijden erg verwaterd. Het is algemeen bekend, dat in de dagen dat Mohammed nog woont in de stad zelve, hij vaak weigert om naar de Kaäba te gaan. Deze, die door Abraham zelve - anderen zeggen Mozes - gebouwd zou zijn, is a.h.w. de tempel van God.

De God van Abraham. Maar hij is volgesteld met allerhand beelden. Beelden van middelaars, van mindere goden. De religieuze debatten zijn van een gehalte, dat ons doet denken aan de duistere periode van de middeleeuwen, toen ook de Christenen zich eerder bezighielden met de vraag, hoeveel engelen op de punt van een naald kunnen dansen en hoeveel aartsengelen er nu wel zijn en wat voor functie ze hebben, dan met het feit hoe je als Christen moet leven. Het is dus heel duidelijk, dat een denker en een religieus voelend mens als Mohammed, daar niet op kan ingaan. Hij wordt al gauw een hatif, een afwijzer of een afdwalende ofwel een ontkenner. Dat wil zeggen, dat hij terugzocht naar de kern van het geloof. Hij is dan ook een zeer vroom mens. En deze vroomheid lijkt mij wel de aanleiding te zijn voor zijn eerste trances.

Nu kan men van mening verschillen over de wijze, waarop die trance tot stand komt. Ik hoop, dat ik niemand in zijn geloof kwets, wanneer ik stel, dat deze eerste trance-toestanden - gezien ook gebeurtenissen in Mohammeds jeugd - tot een vorm van epilepsie kunnen worden teruggebracht. Maar nu wordt de epilepsie plotseling tot een trance, d.w.z. er wordt gesproken. En er komen dan vaak zeer wonderlijke en schone uitspraken naar voren. Denkt U maar eens aan de eerste sura el Fatiha. Daarin wordt een gebed gesproken tot God, dat ons kan roeren tot in het diepst van ons hart. Want daar wordt de ene God geprezen, de Rechtvaardige, de Edelmoedige. Men vraagt Hem: "Voer mij op de korte, de rechte weg. Niet op de weg van hen, die Uw toorn opwekken; niet op de weg van hen, die afdwalen." Een gebed om leiding is a.h.w. één van de beginpunten van die Korân. Dat moeten we goed onthouden. Mohammed gelooft in zijn zending en is een innig en intens vroom en religieus mens.

Wonderlijker nog is waarschijnlijk de wijze, waarop zijn eerste openbaring door hem ontvangen wordt. Het is in het begin een auditieve hallucinatie. Hij hoort tot hem zeggen: "Lees." Hij antwoordt: "Ik kan niet lezen." Dat kon hij ook niet, want hij had het nooit geleerd. Dan is er diezelfde stem weer, die hem zegt: "Lees." Tot driemaal toe ontkent hij. Dan wordt hem gezegd: "Lees," en dan zegt hij: "Ja, wat moet ik dan lezen?" Dan wordt hem gezegd: "Je moet lezen de rechtvaardigheid Gods," enz. enz. Hij komt sterk onder de indruk hiervan en ziet aan de horizon de gestalte van een man, die tot hem zegt, dat hij Gabriël is en dat hij hem dus een boodschap geeft.

Of dit nu waar is of niet, zeker is het, dat op iemand met een geestelijke inhoud, als deze Mohammed al-Abdallah heeft, dit een zeer scherp stempel moet drukken. Het is dan ook misschien wel een ironie van het noodlot, dat deze ongeletterde zijn leringen later zal bundelen onder de titel "El Korân"; de Lezing of het Gelezene. Want hij leest in zijn trance-toestanden a.h.w. af, wat hem uit andere sferen of uit het onderbewustzijn wordt ingegeven. En hij interpreteert dit als een mens van zijn dagen.

In het begin wordt er over Mohammed wat gelachen en kunnen we niet zeggen, dat de godsdienst verder beïnvloed wordt, tenzij dan door de voortdurend weer plaats vindende manifestaties der openbaring. Wanneer we dan ook de sura's zien, die in Mekka zijn neergelegd, dan valt ons op, dat deze zich in de eerste plaats met de innerlijke mens bezighouden. De voorschriften omtrent gedrag en handel en wandel, de uiterlijke zaken stammen uit een veel latere periode nl. uit de periode van al-Medina (dus het huidige Medina, dat vroeger ook een andere naam had).

Op de duur wordt Mohammeds optreden zijn stamgenoten en de bewoners van Mekka te erg. Het komt zover, dat de volgers van Mohammed moeten vluchten. Ze trekken naar Abessinië toe. U zult begrijpen, dat dat al enige bitterheid teweeg brengt. Het feit, dat ze daar van huis

en haard eigenlijk verdreven worden, is op zijn minst genomen onplezierig. Maar Mohammed, gedreven door zijn openbaring, keert terug. Hij vindt daar in de buurt een stam, die een stad heeft (of eigenlijk een drietal dorpen, een paar bronnen en een stad) en deze stam heeft in de loop der tijden een aantal Joden opgenomen.

Het is eigenlijk zo gegaan: Deze stam - of beter, twee stammen - hebben strijd met joodse stammen en zwervers. De Joden worden ten dele verslagen, een zwervende stam wordt praktisch geliquideerd, waarop de Joden zich bij die verschillende stammen ^{voegen}. Nu is het vreemde, dat een aantal wetgeleerden in Mohammed iemand erkennen, die zij verwachten. Zij hebben n.l. al een lange tijd gesproken over een profet. Dit is het joodse Messias-geloof, dat ook hier weer naar voren treedt, maar aangepast aan de omgeving, de omstandigheden, waarin deze Joden leven. Hun profetieën passen dan ook wel degelijk op Mohammed. De stamleden hebben hem al eens verzocht om te komen. En ik meen, dat in de meeste historie's wel wordt weggelaten, dat Mohammed dit alleen deed onder de zware drang der omstandigheden. Nu komt hij daar en wordt in het joodse milieu opgenomen. De joodse leraren trachten hem te overtuigen, dat hij op de weg is naar het joodse geloof, want is dat dan niet de zuivere leer van Abraham?

Weer een eigenaardig verschijnsel. Mohammed, die zich zo tegen iedereen teveer heeft gesteld, zal onderbewust beïnvloed zijn door de pressie, die men op hem uitoefent om met zijn volgelingen het joodse geloof te aanvaarden. In deze dagen komt n.l. een openbaring door, waarbij men - i.p.v. zoals tot nog toe bij de Islamieten gebeurde, zich bij het gebed naar Jeruzalem te wenden - zich moest wenden naar Mekka. Ik meen, dat wij dit moeten zien als een psychologische factor in de verdere ontwikkeling. Want hier neemt de profet voor het eerst duidelijk en kennelijk afstand van het Jodendom, en ontkent het belang van Jeruzalem om daarvoor in de plaats terug te grijpen naar de eigen grondslag, de grondslag, die door Ismaël is overgebracht, de voorvader van zijn stam en geslacht.

Dit zal ongetwijfeld van groot belang zijn voor de wijze, waarop latere secten zich stellen tegenover de ongelovigen. Heeft hun meester hun zelf dan niet getoond, hoe te handelen? Heeft hij ook niet zich afgekeerd van het op zichzelf heilige Jeruzalem om Mekka als de enige plaats te kiezen, die waardig was om te dienen als richtpunt, wanneer men God aanspreekt?

Ongetwijfeld zou deze nadruk niet zo scherp geworden zijn, wanneer de Joden ook niet in de verdere ontwikkeling van de Islâm eigenlijk een lelijke rol hadden gespeeld. Het vertrek uit Mekka - de z.g. hadj of hidjra - is een afstand nemen van zijn eigen volk. Mohammed zou te winnen zijn geweest voor een ander geloof. Hij ziet geen stamverwantschappen meer. Daarvan is hij losgekomen. Ook in zijn eigen uitspraken - die men overigens zeer nauwkeurig gescheiden heeft gehouden van hetgeen hij in trance naar voren bracht en die dus geen deel uitmaken van de Korân - blijkt wel, dat hij zich wereldburger voelt. Het gelukt hem dan ook om eerst één, later meer stammen tot de Islâm te bekeren. Hij predikt veel en op een gegeven ogenblik voelt hij de behoefte om op te trekken naar de Kaäba. Want in die streken was toch een jaarlijkse pelgrimstocht naar de Kaäba gebruikelijk.

Nu is het alleen maar jammer voor hem, dat de mensen in Mekka daar helemaal niet op gesteld zijn. Integendeel, zij zien in hem een onheiliger van het heiligdom. Een ketter, die niet alleen gevaarlijk is, omdat hij een andere leer verkondigt, maar die bovendien hun handelsrelaties, hun wijze van leven, ja, zelfs hun gezag in de omgeving ernstig aantast. Ze verzamelen dan ook een betrekkelijk groot ruitercorps. En wanneer Mohammed besluit om die tocht te maken - hij doet dat met ongeveer 1200 jongelui, want niet iedereen heeft zin om mee te gaan -

dan wordt hij onderweg gewaarschuwd. De Joden hebben n.l. het bericht overgebracht. Zo moet hij uitwijken en eerst na lange onderhandelingen slaagt hij erin dan toch nog in de stad binnen te komen.

Van af dat ogenblik is de geschiedenis van Mohammed, de stichter van het islamietisch geloof, eigenlijk eerder die van een usurpator. Krachtens de inspiraties, die hij krijgt, wordt hij meer en meer tot aanvoerder. En in zekere zin zouden wij hem de eerste der Kaliefen kunnen noemen. Want als hij na verloop van tijd alles heeft volbracht, dan staat hij eerder als een heerser in stoffelijke zin dan als een profeet in geestelijke zin boven het land.

U zult begrijpen, dat er heel wat intriges voor nodig zijn geweest. Onder ander is bekend, dat hij door een paar lauwere fracties van zijn eigen gelovigen eenvoudig in de steek is gelaten. Iets wat hem bij één beroemde veldslag bijna een kwart van zijn strijdkrachten kost. Het is bekend, dat in andere gevallen groepen, die zich tot hem hebben bekend, overlopen. En nu is er nog iets eigenaardigs te vermelden, dat ons wel op een zeer grote persoonlijke invloed van Mohammed wijst. Dat is n.l. dit:

De mensen van el Medina hebben een eed afgelegd, waardoor zij Allah aanvaardden. Maar het is de z.g. vrouwen-eed. Dus zij hebben niet beloofd te strijden. Wanneer het nu komt tot het laatste punt, het laatste ogenblik, dat er een grote strijd moet plaatsvinden en niemand weet of hij gewonnen wordt, dan heeft Mohammed de moed om tegen deze mensen te zeggen: "Jullie zijn door geen eed en geen belofte aan mij gebonden. Wie wil kan gaan." En zo enthousiast zijn deze mensen, dat zij hem zeggen: "Eed of geen eed, wij laten U niet gaan. U!" Een opvallend verschijnsel.

Wij hebben nu zo'n klein beetje - zij het heel vluchtig en zonder al te technische details - eigenlijk de wordingsgang van Mohammed zelf bezien en daarmee onwillekeurig een blik geworpen op de politieke hervormingen, die zich in dit Arabië hebben afgespeeld. U zult begrijpen, dat dit niet de enige achtergrond kan zijn van een Korân. Integendeel. Meer dan dat moet hierin gelegen zijn. Wanneer wij de sura's doorlezen, dan valt ons op, hoe sterk vóór alles het geloof aan God is; maar ook, hoe a.h.w. tussen de regels door Mohammed steeds weer hervormingen tot stand brengt.

Men heeft b.v. de Islâm wel verweten, dat zij de veelwijverij aanmoedigt. Degenen, die dit doen, schijnen niet te beseffen, hoe de toestand was, vóórdat Mohammed deze regels gaf. In de tijd, dat Mohammed als een jonge man zijn eerste vrouw huwde, was een vrouw in feite verhandelbaar goed. Zij was het bezit van de man. Hij kon haar doden en niemand zou er iets van zeggen. Hij kon haar mishandelen. Hij kon haar verkopen of verspelen. Hij kon haar verhuren, precies zoals hij wilde. En wanneer ze weigerde zijn wil te gehoorzamen, dan had hij het volste recht om haar daarvoor op de meest pijnlijke wijze te straffen of desnoods uit de weg te ruimen.

Wanneer wij ons de moeite geven om de tweede sura, "De Koe" (die genoemd is naar het voorval van de gele koe) door te lezen, dan vinden wij daarin al de aanduidingen van een berechtiging voor de vrouw. Ze heeft rechten. De familie krijgt tegenover haar verplichtingen opgelegd. Bloedschande - vroeger een gewone kwestie - wordt uitdrukkelijk afgewezen. Het erfdeel van weduwen en wezen wordt door godsdienstige regels zeker gesteld, o.a. in de achttiende sura. We mogen dus wel zeggen, dat - vooral in de sura's ontstaan in el Medina - Mohammed zich ook aan ons toont als een groot sociaal hervormer. Een man met rechtvaardigheid.

Die rechtvaardigheid zal voor de westerling misschien hier en daar wat onbegrijpelijk zijn. Maar het oosten - ook Arabië - denkt anders, heel anders dan de westerling van heden. De openbaringen van Mohammed,

die sommigen onzer onsamenhangend of vreemd voorkomen, waren in die tijd volledig passend bij de omstandigheden. Zo goed als Jezus in zijn lessen soms ver van ons afstaat in deze tijd, omdat wij niet meer precies kunnen begrijpen, hoe hij het bedoeld heeft en wat het inhield, zo heeft ook Mohammed wel degelijk zijn openbaring, die gericht is op zijn eigen volk. Wij vinden in zijn openbaringen toespelingen op veldslagen, die hij leveren moet; rouw over lieden, die hem verlaten hebben. Wij vinden steeds weer nadruk op alle belangrijke punten van die tijd.

Misschien zult U dat niet zo gemakkelijk merken, wanneer U de hedendaagse versie van de Korân leest. Maar laten we niet vergeten, dat deze Korân eigenlijk is neergeschreven bij Mohammeds leven, niet als een boekwerk maar als een soort heilige Schrift; een fetisch vaak, een amulet voor sommigen. Men heeft steeds weer die dingen afgeschreven. Men heeft het meegedragen als een heiligdom. Sommige geletterden hebben deze openbaringen voor zich bewaard, ieder een fragment. Er waren mensen bij, die zozeer opgingen in dit geloof, dat zij elke uitspraak van Mohammed - onverschillig of die in of buiten trance plaatsvond - van buiten kenden. En het duurt tot de tweede Kalief, dat eindelijk een groepering ervan, een vastlegging in een soort boekwerk plaatsvindt.

Op dat ogenblik is er o.a. een oorlog tussen het Kalifaat in Syrië en Perzië; en velen van degenen, die uit Mohammeds tijd stammen en die dat alles van buiten weten, sterven. De kennis van de Korân dreigt onder te gaan. En dan wordt de zaak gerangschikt; en meer naar onderwerp - vooral naar versvoet - dan naar chronologische volgorde. Wij vinden dus b.v. in één sura bepaalde stukjes, die stammen uit de vroege Mekka-tijd, uit de gemiddelde Mekka-tijd, uit de late Mekka-tijd, misschien de vroege Medina-tijd, de gemiddelde Medina-tijd. De samenstelling van de Korân doet dus op het eerste gezicht wel een beetje willekeurig aan.

De openbaring, zoals die er thans dus uitziet, is eigenlijk een samenstel van vele kleine openbaringen. Dat moeten we ook even vasthouden. Want de achtergrond hiervan is de noodzaak voor een volk om niet alleen een geestelijk houvast te vinden maar om ook - en dat is even belangrijk - een sociaal houvast te vinden. Hoe machtig de Islâm vandaag aan de dag nog is juist door de sociale banden, die hij knoopt, mag U blijken in het islamietisch blok; waar zeker ook de glimlach en de dolk in de politiek een rol spelen, maar waar boven alles de band bestaat van de heilige woorden, het heilige geschrift van Mohammed.

Weet U, de waarde van Mohammeds trances zou in vele gevallen aan te vechten zijn. Want juist het feit, dat na afloop commentaren worden gegeven op zuiver stoffelijke gebeurtenissen en lang niet altijd alleen maar op een bemoedigende toon maar vaak ook als een klacht, maken het wel duidelijk - althans m.i. - dat het onderbewustzijn van de profeet mede een rol heeft gespeeld. Aan de andere kant is zijn integriteit ons een waarborg, dat zijn openbaringen niet gebruikt worden om voor hemzelf macht te vergaren. We weten, dat hij vroom is en dat hij verlangt naar een openbaring. Hij heeft deze openbaringen al ontvangen vóórdat hij kennis maakt met het Messias-geloof. Dat zijn belangrijke punten. Daarom zou ik willen stellen, dat althans zekere (de z.g. Mekkasura's) zijn voortgekomen uit zijn innerlijk streven tot contact met de geest en een - zij het onvolledige - weergave inhouden van zijn eigen belevingen in andere sfeer of wereld; en waarschijnlijk een zeer hoge!

Daarnaast moet ik echter onmiddellijk stellen, dat hij - evenals vele profeten voor hem (denk b.v. aan Mozes) gedreven door de noodzaak om hun volk sociaal te leiden - naast de trance toch ook wel heel veel uitspraken doet in die trance, die onderbewust zijn of misschien zelfs een poging tot misleiding inhouden. Niet omdat Mohammed zijn volk wil

misleiden, maar omdat het noodzakelijk is, dat het anders wordt, dat het zijn egoïsme opzij gooit, dat de eeuwige strijd der stammen eindelijk eens ophoudt; dat het noodzakelijk wordt, dat er in plaats van de wreedheid, waarmee een ieder néemt van de onmachtigen en de armen, nu een zekere rechtvaardigheid gaat gelden, ja, een zekere edelmoedigheid.

Hoe belangrijk Mohammed deze edelmoedigheid vindt, moge ons blijken uit de wijze, waarop hij steeds weer Allah (God) aanroept en beschrijft. De Almachtige en Goedertierene, de Barmhartige en Edelmoedige. Het is niet voor niets, dat het er staat. Een volk, dat in egoïsme, in afgoderij, in tovenarij ten onder dreigt te gaan, krijgt een totaal nieuwe stimulans. Een reeks van volkeren, die bijna hun eigen ondergang bezegeld hadden, worden samengevat in een rijk, dat lange tijd Afrika en een deel van Azië beheersen zal; ja, zelfs zal doordringen tot in het gebied van Europa zelf.

Wij mogen dit niet misverstaaen, vrienden. Hier is een zeer groots werk geschied. Een werk zó groot, dat we haast niet kunnen aannemen, dat Mohammed al-Abdallah, de hatif - zelfs al heeft hij zich de bijnaam van de Rechtvaardige verworven - dit alleen kan doen. Een ongeletterde, al is hij nog zo'n groot handelaar, kan niet zo ver gaan, dat hij ons de spreuken toont, die de wijsgeren der oudheid evenzeer hebben verkondigd; dat hij ons een waarheid openbaart omtrent het Goddelijke, die - laat ons eerlijk zijn - in zijn omgeving althans grotendeels teloor ging. Wij moeten achter de Korân wel degelijk hoge geestelijke machten aannemen.

Ik durf niet te zeggen, dat het Gabriëls stem was, die sprak door het medium Mohammed. Maar ik durf wel zeggen, dat het krachten des lichts zijn geweest. Ik durf niet te zeggen, dat Mohammed bovenmenselijk was. Maar ik geloof, dat hij terecht zichzelf de Boodschapper noemde - zoals trouwens, toen hij sterven moest, zijn volk hem heeft bevestigd. Op de laatste pelgrimstocht besteeg hij een berg en hij vroeg het volk: "Ben ik U een goede boodschapper geweest?" Het volk heeft hem toegejuicht. Ze hebben gezegd: "Ja." En toch begrepen zij hem nog niet.

Verwarrend - vooral voor de westerling - is het feit, dat Mohammed in de eerste tijd (de eerste tijd van zijn leven) vercerd wordt; dat hij bijna de plaats van God inneemt; dat God ergens ver achter Mohammed aan komt bengelen. Maar wanneer men nu begrijpt, hoe die politieke toestand was, hoe Mohammed tot hun vorst werd - hun keizer eigenlijk - en toch zichzelf wist te blijven, dan is dat niet zo verwonderlijk meer. Opvallend is dan ook, dat wanneer - ik meen Abdul Asis - in een moskee tegen het volk staat te betogen, dat ze niet mogen zeggen, dat Mohammed dood is of dat hij stervende is, dat dat dwaasheid is en dat dat in Gods hand is, dat daar dan een ander binnenkomt (en nu ben ik met die namen even in de war, dat geef ik graag toe) en tot hem zegt: "Wacht even, broeder." Hij praat door. "Wachten!" Hij praat door. Waarop de ander zijn stem verheft en vertelt, dat de profeet is gestorven. En dan is het eigenaardige, wat hij daaraan toevoegt. Hij zegt: "Gij, die tot nu toe Mohammed aanbeden hebt...." (aanbeden hebt) "....Mohammed is gestorven, maar Allah leeft!"

God leeft. En dan krijgen wij de eigenaardige conversie, die we ooit hebben meegemaakt na de dood van een profeet. Toen Jezus stierf, werd Jezus God. Toen Mohammed stierf, werd hij van God tot mens en werd God in zijn plaats het middelpunt van geloof en van streven.

Er zijn natuurlijk nog heel veel anecdotes hierover te vertellen, maar het lijkt mij eigenlijk een beetje overbodig. Wij hebben alleen nog maar met één punt te maken, dat ook belangrijk is. Dat is dit: Omdat zoveel van Mohammeds verschillende leerstellingen verzameld worden en de samenstelling - de wijze van samenstelling - dus eigenlijk betrekkelijk willekeurig is (een systeem) is het mogelijk, dat er strijd ontstaat. En nu is het eigenaardige, dat die strijd gaat over interpretaties. Daarbij zien we, dat ongeveer $3\frac{1}{2}$ honderd jaar, nadat Mohammed is heenge-

gaan, eigenlijk de felste strijd ontstaat tussen degenen, die wel in de eerste plaats Mohammed-vereerders worden en degenen, die in de eerste plaats God-vereerders blijven. En dat heeft ook weer verwarrend gewerkt voor een ieder, die van uit het westen dit geloof wil benaderen. Want men hoort dan over de grote wreedheden, die begaan zijn; over de wijze, waarop men een erkenning van Mohammed in de eerste plaats wilde afdwingen; de wijze, waarop men priesters en dergelijken mishandeld heeft. En men denkt dan onwillekeurig, dat dit de inhoud van de Korân is, dat het heilige boek dit rechtvaardigt.

Ik moet uitdrukkelijk vaststellen, dat het niet zo is. Mohammed schreef in zijn boek eerbied voor aan elke goedgelovige; aan een ieder, die een dienaar van God is of Zijn profeet, onverschillig zijn ras of geloof. Het zijn de enge, politiek-denkende godsdienstleraren, die op de duur proberen om door geweld het geloof te verkondigen. Zij worden daarbij ongetwijfeld geprikkeld door het feit, dat Mohammed in zijn heilige oorlog tot keizer werd. Machtswellust speelt hier ook een rol. Maar laten wij niet vergeten, dat de ware interpretatie van een Korân ook bewaard is gebleven; en dat juist deze mensen, in geloof en denken toch vaak aanmerkelijk verschillend van de westerling en de andere oosterse geloofsvormen, een respect blijken te bezitten zowel voor de Christen als voor de Jood, voor de Boeddhist als voor de Hindoe, wanneer hij oprecht gelooft.

Heus, de achtergronden van de Korân zijn enerzijds haast esoterisch, anderzijds sociaal. Maar ze worden bovenal beheerst door de grote rechtvaardigheid en integriteit van de mens Mohammed en zijn innige aanvaarding van wat voor hem in ieder geval was: Gods stem.

Ja, en dan wordt het nu eigenlijk tijd, dat ik zo'n beetje mijn beoogde ga beëindigen. Sommigen Uwer zullen misschien denken, dat ik te weinig heb gezegd over het geloof. Maar ik heb niet gesproken over de Korân op zichzelf. Ik heb gezocht naar de achtergronden; naar datgene, wat die Korân voor de westerling onbegrijpelijk maakt. Ik heb gezocht naar de geschiedenis ervan om duidelijk te maken, hoe zo'n werk groeit. Dat wij dit speciaal voor de Islâm hebben gedaan is begrijpelijk, omdat hij op het ogenblik een steeds grotere functie gaat krijgen in het samenspel van geloofsmachten op de wereld. Maar geloof mij, met evenveel onpartijdigheid zou ik U een beeld kunnen geven van de kern van het Christendom of zelfs van het joodse geloof; het judaïstische geloof, waaruit ten slotte ook het Christendom ontstaan is. En in al deze geloofsvormen kunnen wij hetzelfde terugvinden.

Het is niet aan ons te zeggen waar Gods stem zelve aan het woord was en waar het onderbewustzijn van een mens of het denken van een mens is ingeslopen. We kunnen alleen bewijzen, dat het steeds weer gebeurt. Maar wanneer wij kunnen aantonen - zoals ik hoop deze avond te hebben gedaan - dat een geloof zijn waarde en zijn achtergronden heeft, dat het niet een willekeur is, dat het niet alleen maar een vreemd spel is geweest van wetten of een poging tot politieke machtsovername, dan meen ik al veel gedaan te hebben. Wanneer ik U bovendien vanavond nog een verlangen heb kunnen meegeven om de Korân eens zelf te bestuderen, om te begrijpen hoe een groot gedeelte van de wereld denkt en leeft, dan heb ik wel zoveel bereikt, dat ik mij gelukkig kan voelen. Want het is niet belangrijk, hoe we God willen zien, wèl hoe we Hem dienen.

Ik ben begonnen met dit woord van Mohammed zelve. Ik wil dan eindigen met een eigen variant erop: De naam, die wij God geven, is onbelangrijk; het boek, waarin wij Hem kennen, is onbelangrijk; maar de wijze, waarop wij Hem metterdaad dienen en trachten te allen tijde Zijn wet te volgen, is het enig bepalende voor een goede mens en een geest, die het licht waardig is. Zo, nu scheid ik er werkelijk mee uit. Ik hoop, dat U hierin toch nog wel stof heeft gevonden om vragen te stellen en me desnoods zo dadelijk op m'n vingers te tikken. Want een levendige discussie kan vaak het aangenaamste deel zijn van een avond als deze.

DISCUSSIES.

x in de kantlijn betreft de vraag.

- " " " " het antwoord.

Het is dan de bedoeling, dat wij op het ogenblik met elkaar gaan discussiëren. Dat mag bestaan in vraag en antwoord, maar ook rustig in aanval en ripost. Dus wie van U neemt het eerst het woord?

x De Moslim gelooft in de onsterfelijkheid van de ziel. Doet hij dit aannemende, dat de ziel het goddelijk beginsel is in al het geschapene?

- Dit is een vraag, die niet zo zonder meer te beantwoorden is. En ik zal proberen te vertellen waarom. Kijk eens, de gewone Moslim denkt daar net zo min over na als de gewone mens. Hij heeft nu eenmaal gehoord, dat er een voortbestaan is; hij weet, dat er een Gehenna - een hel - bestaat en een soort paradijs; hij weet uit de z.g. dromen of visioenen van Mohammed, dat er tenminste zeven hemelen zijn; en dat vindt hij allemaal mooi en dat gelooft hij dan ook. Maar er bestaan natuurlijk ook esoterische secten en groeperingen binnen de Islâm. En bij deze krijgen we o.m. al betrekkelijk vroeg - ik schat in het jaar 927/928 na Chr. - voor het eerst een geloofsrichting, die spreekt over een wereldziel of een levenskracht. Eigenaardig is daarbij ook, dat ze het syrisch-joodse symbool van de levensboom gebruiken met de zeven vertakte hoofdtakken. Dezen nemen inderdaad aan, dat de mens een deel is van een goddelijke Adem - een teruggrijpen dus weer naar het Adam-verhaal uit het Judaïsme - en dat hij dus als adem voortbestaat met God en als deel van God.

Nog later - en dan moeten we toch wel gaan tot....ja, het einde eigenlijk van de Kalifaten1440-1450 - vinden we een richting, die zich heel sterk heeft laten beïnvloeden door de kaballistische leer. En hierbij wordt de menselijke ziel gezien als een oneindig en ondeelbaar stuk van een geheel. De ziel kan nooit meer en nooit minder worden, maar is geliëerd met al het bestaande, even goed met alle engelen als met alle planten, met alle stenen en zelfs met alle duivelen en djinni. Deze groepering gaat ook op esoterische basis denken en streven, maar komt al heel snel tot een mysticisme. En deze mystici ontwikkelen zich dan - zeg rond 1700 - tot de kern van de thans nog bekende z.g. dansende derwischen. Zij komen tot een eenheidsbeleving met het Goddelijke en zien de ziel daarin niet meer als een onafhankelijk deel of zelfs als een begrensd deel. Zij zeggen: "Het leven, dat in mij is, is God. Want het is deel van God. En wanneer ik mijzelf dan in een staat breng, waarbij dit deel zich met God verenigt, dan heb ik de grootste verdienste, die er op de wereld bestaat." Overigens is klaarblijkelijk de invloed in deze groepering hoofdzakelijk perzisch geweest en de hoofdzetel hebben wij een lange tijd in het z.g. turkse rijk gevonden. Het is dus niet specifiek arabisch, maar is toch wel een belangrijke esoterische richting geworden van de Islâm.

En ja, dan hebben we op het ogenblik hele richtingen - ik denk hier b.v. aan de z.g. Aya Moslim, dus de moederkerk van de Moslem in die de onsterfelijkheid ook wel degelijk in meer esoterische zin zien. Dus als een uit God geschapen zijn en krachtens dit uit God geschapen zijn ook eeuwig en onvergankelijk zijn. Tot een absolute eenheid met het Goddelijke brengt men het hier niet, maar men komt dan toch wel tot een terugkeer onmiddellijk tot het Goddelijke, waarbij echter de persoonlijkheid blijft voortbestaan in een soort eeuwige hemel, een eeuwige relatie met God. Dus daar heeft U een antwoord, zo volledig mogelijk als ik dat geven kan. Ik kan natuurlijk nog wel ingaan op de kleinere, minder be-

langrijke seeten, die er vele zijn binnen de mohammedaanse godsdienst, maar dan zou ik mijn doel voorbij schieten, omdat deze alle een variant van de genoemde stellingen aannemen en alleen de praktijken, die ze daarmee verenigen, aanmerkelijk kunnen verschillen.

x Mohammed streefde naar verbetering van het lot der slaven. (Ik zeg expres niet, dat hij de slavernij afschafte, want dat heeft hij niet gedaan.) Sir Abdullah al-Surawardy heeft een boekje geschreven: The sayings of Mohammed. Het is een uittreksel van de Sunna of Hadith (de mondelinge overleveringen), waarin hij zegt: "Slavernij, zoals deze in het westen wordt begrepen, is bij de Moslims onbekend." Kunt U toelichten, wat hij daarmee eigenlijk bedoelde?

- Ja. Eerst zou ik willen opmerken, dat het niet is de Sunna of Hadith; omdat Sunna en Hadith twee afzonderlijke delen zijn, waarbij de Sunna bestaat uit de mondeling overgeleverde leringen en de Hadith de schriftelijk neergelegde lezingen en stellingen van Mohammed bevat, zoals deze door hem in zijn eigen persoonlijkheid - dus buiten trance - gegeven waren.

Kijk eens, oorspronkelijk werd de slaaf niet erkend als mens, want de slaaf was als de dieren des velds. Hij had geen enkel recht en hij had geen enkele mogelijkheid om zichzelf te zijn. Hij moest de schaduw van zijn meester blijven. En zijn meester had over hem alle rechten, die van leven en dood, van verminking en wat dies meer zij. In de tijd, dat Mohammed met zijn leerstellingen begon, bestond deze soort van slavernij nog betrekkelijk scherp en betrekkelijk veel ook. Toch was er hier en daar - vooral in de oasen, dus de kleine landbouwgebieden in de woestijn - al een aanzienlijke wijziging merkbaar. Mohammed heeft deze vastgelegd en stelt nu, dat de slaaf een lid van het huisgezin is. En dit betekent, dat de eigenaar voor de slaaf verantwoordelijk is, zoals voor zijn vrouwen en kinderen. Hij heeft het recht om over het lot van de slaaf te beschikken, ongetwijfeld. Daarvoor geeft hij hem de kost, betaalt hij zijn aankoopsom en zal hij hem verzorgen, wanneer dit noodzakelijk is. Maar hij moet hem behandelen als lid van het gezin. Hij mag hem dus niet het noodzakelijke onthouden.

De vrijheid - zoals dit in het westen wordt verstaan - heeft de slaaf zeker niet. Hij is afhankelijk van de grillen en luimen van zijn meester. Er zijn enkele rechten, die...nu ja, men kent de niet geheel juiste interpretatie van het "jus primae noctis" (het recht van de eerste nacht), dat sommige landheren zouden hebben. Een dergelijk recht heeft de eigenaar van de slaaf op alle slavinnen. Evenzeer als hij recht heeft op de kinderen, ook wanneer zij uit een echt van slaven geboren zijn. Hij heeft echter niet het recht - en dat is nu de eigenaardigheid - om de slaaf onbeperkt in zijn slavernij te houden. Na een bepaald aantal jaren wordt een officiële vraag gesteld. Indien de slaaf dit wenst, kan hij treden buiten het huis zijns meesters. Dus kan hij dit gezin verlaten. Maar hij staat dan voor de grote moeilijkheid, dat hij niets van hetgeen hij daar verworven heeft mag meenemen.

Verder zal de meester zijn slaven veelal beter vertrouwen dan zijn vrienden. Het is voor een westerling misschien erg moeilijk te begrijpen, maar de verhouding, die tussen slaaf en meester bestaat in de Islâm, is er vaak één, die...ja, bijna broederlijk is. De meester draagt de volle verantwoording voor die slaaf en zal die slaaf ook heel vaak de gelegenheid geven om voor zichzelf b.v. handel te drijven. Slaven werden heel vaak in de gelegenheid gesteld - trouwens nu nog wel, want er zijn nog verschillende staatjes, waar ze (al is het niet officiëel) veel slaven houden - om b.v. handwerk te verrichten ook voor anderen. Dan neemt de meester wel een percentage. De slaaf betaalt a.h.w. voor zichzelf een zeker daggeld. Daarvoor heeft hij recht op onderdak, op bescherming, op voeding, op kleding. Maar wat hij meer verdient is zijn eigendom. Het is wel eens voorgekomen, dat slaven rijker waren dan hun meester en

dat de meester ondanks zijn nood geen beslag legde op het eigendom van de slaaf. Wel zal de slaaf heel vaak - om zijn eigen lot te verbeteren - zijn middelen onder sommige voorwaarden soms aan zijn meester ter beschikking stellen.

Er is natuurlijk wel een verschil tussen de slaaf, die rechtgelovig is - dus Islamiet - en de slaaf, die ongelovig is. Het verschil is dit: Tegenover de gelovige heeft men alle verplichtingen van de Islâm te vervullen. En zo is het recht, dat hij heeft op bescherming en de aanspraken, die hij op zijn meester kan doen gelden, veel groter dan bij de niet-gelovige. De niet-gelovige mag n.l. geleid worden tot het ware geloof. Met andere woorden men mag hem onder pressie zetten om dit geloof te aanvaarden. Maar vergeet niet, dat een dergelijke pressie als verdienstelijk wordt gezien. Het is het redden van een ziel.

Onze islamietische slaven zijn dus niet slaven in de zin, waarin dit in het westen wordt opgevat. Hun positie doet ten dele denken aan de z.g. "vrijen", die een meester hadden genomen, dus een beschermheer. U weet misschien, hoe dat in de middeleeuwen ging - de vroege middeleeuwen dan. Dan kon dus een "vrije" naar een landheer gaan, een ridder, een edelman, een baron; en dan legde hij zijn beide handen in diens beide handen. Daarmee beloofde hij voor die heer te vechten, voor die heer te werken, kortom om a.h.w. deel te zijn van de gezindte van zo'n meester. Daartegenover stond, dat die meester hem ook met alles moest beschermen en helpen. En deze verhouding, die toch heus geen slavernij werd genoemd en meer was dan de vroeger bestaande verhouding van horige tot meester, is eigenlijk overeenkomend met wat men in het oosten dan de slavernij noemt.

Wat natuurlijk weer voor de westerling wat bitter is, is het lichamelijk recht, dat wordt uitgeoefend. Een meester heeft dus volkomen het recht om een slaaf - mits niet volwassen - tot eunuch te maken. (Let wel, zodra hij boven het veertiende jaar is en in sommige streken boven het twaalfde jaar, mag dat niet meer.) Dus met andere woorden: te zorgen, dat hij niet meer werkelijk man is. Men doet dit, om op die manier lijfwachten en haremkrachten te krijgen en soms ook zangers, die in staat zijn om een zekerheid te bieden, die een normale man niet geeft, vooral niet wanneer hij een haremluk binnenkomt, waar de vrouwen zijn. En verder om te zorgen, dat vrouwen niet de man van de meester verwijderden. Vandaar dat over het algemeen beulen en lijfwachten, die tegelijk slaaf zijn en z.g. haremwachten ook eunuchen waren. Maar dan mogen we dit ook alweer niet zien als iets typisch oosters. Want nog in 1700 werden de zangers van de Sixtijnse Kapel in Rome ook gecastreerd, omdat castraten zo'n mooie stem hebben. Wat mij nog een heel wat mindere reden lijkt dan de bevordering van de huiselijke vrede en zekerheid, die de oostering daarmee nastreeft.

Ik geloof dus wel, dat we mogen zeggen, dat het begrip slavernij in de islamietische godsdienst een geheel andere verhouding schetst dan in het westen. Natuurlijk moet ik daarnaast opmerken, dat de theorie en de praktijk nog wel eens verschillen. Het komt zeer zeker ook wel voor, dat een Islamiet zijn slaven uitbuit; dat hij hen ranselt zonder redenen, enz. Maar hij doet dit dan absoluut in strijd met de voorschriften van zijn geloof. En per slot van rekening als we iedereen hier in het westen gingen bekijken, die tegen zijn geloof handelt, dan zou ik ook een heel lange lijst krijgen. Ik geloof, dat die toelichting voldoende is.

x Ja, dank U zeer. Ik zou er alleen nog iets aan willen vastknopen. Ten eerste, dat het heel gemakkelijk is om Moslim te worden. Je moet op enkele punten maar een verklaring afleggen, dat je aan God, aan Allah gelooft en dat je op een bepaalde wijze zult handelen. Er worden helemaal geen grote, intellectuele voorwaarden voor gesteld. In de tweede plaats wilde ik ook nog zeggen, dat er op het ogenblik nog een vrij druk slavenverkeer is over de Rode Zee, van Afrika naar Arabië b.v.; dus dat be-

hoort nog lang niet tot het verleden. En de westerse mogendheden trachten daar iets tegen te doen.

Kijk eens, dat het zo gemakkelijk is om Moslim te worden, is nu weer een kwestie, waar ik het niet helemaal mee eens ben. Ik geef toe, dat de verklaringen, die men aflegt en de geloofspunten, die men aanvaardt, betrekkelijk eenvoudig zijn. Ten slotte komt het erop neer, dat men gelooft aan Allah en aan Mohammed als een wetgever, die Allah's wil op aarde heeft verkondigd. In de tweede plaats moet men aanvaarden de geloofs- en gedragsregels, zoals in de praktijk neergelegd in de 2e, 3e en 4e sura. Dus het zijn een paar verzen. Nu is vooral die 2e sura tamelijk lang. Ik denk, dat als je haar in druk zou brengen - zonder daarbij de z.g. couplet-indeling aan te houden - in een andere dan de arabische taal, je er toch gauw een drie à vier bladzijden aan kwijt bent. Dat is natuurlijk wel iets meer dan de Tien Geboden en de twaalf Artikelen des Geloofs.

Het is simpel om deze dingen te aanvaarden met het woord, maar dat is niet voldoende. Want de Islamiet of de bekeerling, die de Islâm omhelst, moet meer doen dan dat. Hij verplicht zich n.l. om de wetten van het geloof op te volgen. En dat daar zo nu en dan wel eens de hand mee is gelicht, zeker, dat is waar. Er zijn ook wel mensen Christen geworden, die allesbehalve als Christen leven. Maar hij is dan niet in feitelijke zin Moslim. Laten we dat niet vergeten. Eerst door het juiste gebed plus reiniging, het juiste gedrag tegenover eigen gezin, de juiste edelmoedigheid tegenover armen en lijdenden en de juiste eerbied voor God en de verkondigers van Diens woord, is men waarlijk Moslim. En waar het hier de praktijk is, die meespeelt, mag ik misschien verwijzen naar de zin, waarmee ik begonnen ben. Namelijk dat geloof niet in de eerste plaats afhangt van vele ingewikkelde theologische punten; niet speciaal afhangt van een oneindige reeks van dogma's, die je accepteert. Maar dat geloof in feite moet zijn: een innerlijk gevoel, een innerlijk beleven, dat in een levenshouding wordt uitgedrukt. En dat is natuurlijk hetgeen. U is opgevallen.

x Inderdaad. Maar onmiddellijk rijst de vraag: Wanneer nu een slaaf - aangenomen dat hij zich in de landstaal kan uitdrukken - aan zijn meester kennis geeft van zijn voornemen of verlangen om tot de Islâm toe te treden, dan vraag ik me af: Wat doet dan die meester? Moet hij dan een proeftijd doormaken om te bevestigen, dat hij verschillende dingen inderdaad in de praktijk zal brengen? Hoe is dat?

- Neen. Kijk, dat gaat zo. Wanneer je die wens kenbaar maakt, wordt je met een leraar in contact gebracht. En naarmate de slaaf belangrijker is, kiest men daarvoor een betere leraar. Dus gaat het om slaven, die belangrijk worden geacht, dan zijn dat vaak de docenten, die eigenlijk de hogere school uitmaken van het godsdienstige leven. Dezen onderrichten en spreken met die slaaf. Zij nemen daar rustig hun tijd voor. Dat duurt zo lang, tot zij overtuigd zijn, dat het eerlijk is. Hier speelt dus ook het oordeel van de godsdienstleraar wel degelijk een rol. Daarna gaat men naar een officiële persoon, die heel vaak - vroeger was het eigenlijk een soort vrederechter - gelijktijdig verbonden was als leraar. Een kadi b.v. had niet alleen een functie als rechtspersoon, maar hij was ook wel degelijk vertegenwoordiger van de godsdienst, kon huwelijken sluiten, enz. Dan wordt daar de verklaring afgelegd. Daarna wordt zo iemand gebracht naar een moskee - dus een plaats van samenkomst. Niet naar een kerk. Kerken kennen ze niet bij de Moslim. Moslemin hebben geen kerk, ze hebben hun leer- en vergaderzaal. En daar - te midden van de gemeenschap - wordt de belijdenis herhaald, meestal vóór het derde gebed. Dan neemt zo iemand deel aan het derde gebed en wordt dan zo'n dag gevierd. Daarna is hij natuurlijk weer gewoon slaaf.

Een proeftijd is er in zoverre aan verbonden, dat de meester er wel degelijk op heeft te letten, dat zijn slaaf in de gelegenheid wordt

gesteld om aan de verplichtingen van het geloof tegemoet te komen. Wil hij bepaalde punten verzuimen, dan is dat zijn eigen zaak. Want met het erkennen van de leer staat hij ook tegenover God zodanig, dat Deze hem beoordeelt en berecht. Maar zou hij in het openbaar handelen of zondigen tegen de wetten van het geloof, dan zal men hem als slaaf straffen opleggen in overeenstemming daarmee. Zou zo iemand vrij zijn geworden door de geloofsaanvaarding - dat gebeurt ook wel - dan zal hij door zijn gedrag uitgestoten worden uit die gemeenschap. Niet uit het geloof, maar uit die gemeenschap. Hij moet dan maar zien, dat hij ergens anders aan de kost komt. Dus zo staan de zaken hier eigenlijk.

Maar nu komen we aan die slavenhandel. Nu moet U ook weer proberen om U de situatie in te denken. In de eerste plaats: De rijken, waar die slaven hoofdzakelijk heengaan, zijn nu op het ogenblik die kleine olie-rijkjes. En Koeweit vooral is een heel grote afnemer. Daar leeft men eigenlijk nog in een oligarchisch verband. Dus er is een stamhoofd, dat als rechter en vader optreedt tegenover alle onderdanen, die elk voor zich in hun gemeenschap - dat kan een dorp zijn, het kan een stam zijn, het kan ook alleen een huishouden zijn - wederom ditzelfde gezag hebben.

Nu zijn deze mannen strijdbare mannen. Dat wil zeggen, hun beroep is in de eerste plaats wel de veiligheid te handhaven. Die veiligheid handhaven zij voor zichzelf maar niet altijd voor anderen. Wat dat betreft is het overigens helemaal niet zo gek, want één van de eerste strijkwedsties, die Mohammed heeft gehad met de luitjes van Mekka, was dat hij de jaarlijkse karavaan probeerde te overvallen. Dat heeft hij ook eerlijk toegegeven. Hij draaide er geen doekjes om. Er was hem gezegd door God om te strijden. Nu, zei hij, als we dan toch moeten strijden, dan beginnen we met een karavaan, dan worden we er tenminste ook beter van. (Ja, hij zal het niet precies zo gezegd hebben, maar daar kwam het toch wel op neer.) Dus we moeten met deze geesteshouding wel rekening houden. Voor het werk heeft men dus wel degelijk slaven nodig.

Daarnaast lijden velen van de hoge heren, die vooral die slaven afnemen, onder wat men noemt het euvel der rijkdom: de verveling. Deze rijkjes verwerpen heel vaak de moderne techniek in aanmerkelijke mate. Een radio, een auto, dat zijn dingen...nu ja, die je desnoods accepteert, maar die eigenlijk toch beneden je waardigheid zijn. Een groot gedeelte van hun amusement is a.h.w. het samen praten, het debatteren, jagen, handelen. Maar daar blijft het bij. En ja, dan kan ik me voorstellen, dat een goed gesorteerde harem een aardige en aanmerkelijke afleiding is. En dat men dus heel vaak meisjes daarvoor koopt.

Maar dan moet ik daar onmiddellijk weer een vergelijking tegenoverstellen. Nog niet zo erg lang geleden - misschien dat het nu nog wel gebeurt - kon je in het westen advertenties vinden voor meisjes voor varieté-werk, cabaret-werk of zelfs voor film. Die lieve kinderen werden dan in een omgeving gebracht, waar ze niet zo gemakkelijk meer weg konden. En dan was er opeens geen geld meer, het gezelschap werd opgelost en de dames in kwestie kwamen in een beroep, waarbij ze niet één man maar vele mannen moesten dienen. Dan werden ze steeds verder afgeschoven, tot ze in de goot waren. En dan moesten ze maar zien, dat ze omkwamen of in leven bleven; dat was hun zaak. Dergelijke praktijken mo-ge dan geen slavenhandel zijn in de feitelijke zin van het woord, maar het komt er toch dichtbij.

Bij de handel in blanke slavinnen wordt er niet voor de slavin zorg gedragen. Wanneer ze daarentegen gestolen wordt uit het dorp - dat kan erg ongelukkig voor haar zijn - en wordt verhandeld naar b.v. Koeweit, dan wordt ze in een huishouding opgenomen. Zeker, ze zal haar meester met haar lichaam moeten dienen, wanneer deze dat wenst; ze zal

werk moeten verrichten, natuurlijk. Maar ze heeft daartegenover ook de zekerheid van het huisgezin en zal nooit op straat worden gegooid om nu maar te zien, hoe ze verder aan de kost komt. Zolang zij in het gezin is, in de gemeenschap, draagt de gemeenschap zorg voor haar en heeft verantwoordelijkheid voor haar.

Dit geldt voor mannelijke slaven al precies zo. Voor sommigen is het erg bitter om slaaf te moeten zijn. Dan gaan ze zich verzetten. En ja, dan komt het recht van de meester. Want wanneer de slaaf weigert zich binnen de gemeenschap te schikken, heeft hij het recht om hem te doen geselen, hem ketenen aan te leggen en wat dies meer zij. Nu kunt U zich wel voorstellen, dat menige slaaf inderdaad liever naar huis terugwilde, waar hij vrij man was, ook al had hij het misschien in feite minder goed. Maar dat was zijn omgeving, daar was hij heer en niet dienaar. Dat zijn dan degenen, die het heel bitter hebben en die soms ook wel in hun verzet sterven.

Het is zeker allemaal niet mooi. Het zou beter zijn als het er niet was. Aan de andere kant wanneer we de praktijken vergelijken, geloof ik, dat het niet zo heel veel erger is, dan het in vele andere landen is. Wanneer ik persoonlijk op aarde zou moeten komen en ik zou ergens slaaf moeten zijn, laat mij dan maar slaaf zijn ergens bij een of andere rijke heer in een van die olie-rijken in Irak, in Iran, in Koeweit of in die buurten. Dat ben ik veel liever dan iemand, die in een concentratie-kamp zit ergens in Rusland. En ik ben het ook veel liever dan een Indio, die geronseld is voor mijnarbeid in Zuid-Amerika. En ik ben het ook heel wat liever dan een contract-koelie. Begrijpt U? Dus als je het vergelijkt is het zo, dat er net zoveel erge toestanden elders bestaan. Misbruiken zijn er overal.

Dat de slavenhandel op zichzelf blijft bestaan is duidelijk. Er is behoefte aan mensen voor de eenvoudige taken, die beneden de waardigheid liggen van deze mensen. En per slot van rekening als U het kunt betalen; huurt U ook bedienden. Dáár huurt men hen niet, daar koopt men hen. Dan is men meteen van hen verzekerd. Dat is het gebruik van het land, nietwaar? Wanneer dit oosten langzaam maar zeker geopend wordt voor de westerse gebruiken, zal de slavernij daar afnemen, voor zover het de mannen betreft. Wat de vrouwen betreft, zal het langer duren, omdat die nu eenmaal diensten doen, waarvoor het westen veel immoreler oplossingen heeft gevonden, waartoe men daar niet zo snel zal overgaan. Ik geloof, dat ik duidelijk genoeg ben. Maar zelfs dat zal waarschijnlijk verdwijnen.

Ik zou alleen als laatste woord hierover een mopje willen vertellen, waarvan ik hoorde, dat het op aarde de ronde deed. Het ging n.l. ook over zo'n klein staatje in zuidelijk Azië, waarvan de politiepresident op een bijeenkomst was, waar iedereen rapport uitbracht bij de politie over misdrijven zus en misdrijven zo. Hij las al die misdrijven voor en toen zei hij: "Ja, hier staat: zedenmisdrijven. Wij zijn nog een achterlijk land, dus wij hebben die op het ogenblik nog niet; maar ik hoop over enkele jaren, wanneer wij beschaafder zijn, ook hieromtrent melding te kunnen maken." Het hoort er wel niet helemaal bij, maar het geeft misschien de gedachte wel weer.

x Er is broederschap tussen de Moslims van verschillende rassen. Maar deze band ligt in het feit, dat zij allen volgelingen van de Islâm zijn en dus niet in de erkenning van het vaderschap van God. Hier ligt een verschil met het Christendom, dat zegt: "Weest gij dan volmaakt gelijk Uw Vader in de hemelen volmaakt is." Heeft U hierop misschien commentaar?

Ik vind het zo ellendig, dat ik bij Uw vragen steeds weer wordt genoopt tot vergelijkingen, die niet altijd even gunstig zijn voor het Christendom. Maar kijk, het is zo. Het gaat er niet om, of men volgeling is van de Islâm op zichzelf. Maar het gaat erom, dat men de god-

delijke wet uit. Je zou kunnen zeggen, dat dit broeder-zijn in de Islâm neerkomt op een erkennen van een door beiden - beide partners - aanvaarde ere-code. Hun gedrag, hun eerbegrip, hun wijze van leven is vastgelegd. Men kan dus elkaar vertrouwen - althans in theorie. Verder zult U het met me eens zijn, dat de Islâm - althans tot voor kort - lang niet zo agressief was als b.v. het Christendom en dat de Islâm meer geneigd is om anderen vrijheid te laten. Alleen in de gemeenschap zelve duldt men over het algemeen niet of ongaarne niet-Islamieten. Het verschil tussen Islâm en Christendom ligt dus in de eerste plaats wel in het feit, dat de Islâm, erkennende de ere-code van het geloof - het beleefde geloof, het daadgeloof dus - een onderling vertrouwen heeft en daardoor een onderlinge verplichting. In de tweede plaats echter zijn de gemeenschappen zoveel mogelijk zuiver islamietisch gehouden - waar dit mogelijk is. Het Christendom stelt daartegenover de neiging om daar, waar men niets te maken heeft, het Christendom toch uit te dragen. En lang niet altijd even zachtzinnig, ook al is daar tegenwoordig zeer veel aan verbeterd. Verder respecteert men de ander niet. Wat de Islâm - althans in de theorie - wel doet; en heel vaak in de praktijk ook. Het Christendom aanvaardt het geloof als een soort van gezamenlijke verering van God, maar ziet dit niet als een vaststelling van de onderlinge verhoudingen, die uit dit geloof in God zouden moeten voortvloeien.

x Dat is wel de bedoeling, als ik U in de rede mag vallen.

- Er is hier dus een practisch verschil. En nu kunnen we natuurlijk wel theoretisch gaan zeggen, dat de Christenen allen broeders in Christus moeten^{zijn}. Maar als U het mij vraagt, dan is het maar een rumoerig gezin met een verduvelde hoop ruzie. Bij de Islâm komt dat ook wel voor, maar houdt men er schijnbaar niet zo van om de vuile was in het publiek te wassen, als bij het Christendom het geval is. Er zou dus misschien kunnen worden gesteld, dat de oprechte Islamiet - de werkelijk gelovige Islamiet - meer naar zijn geloof leeft dan een Christen met een ongeveer gelijke aanvaarding van zijn geloof; en dat hierin wel het aller-grootste verschil gelegen is. Dit wil niet zeggen, dat er geen Christenen zijn, die beter zijn dan Islamieten; maar er zijn ook veel Islamieten, die beter zijn dan de meeste Christenen.

x Is het altijd zo geweest, dat er dit verschil was, of is dat langzamerhand ontstaan?

- Dit verschil is gegroeid. En kijk eens, dat is nu de eigenaardigheid, een fase van ontwikkeling in een godsdienst. Toen het Christendom jong was, werd dit evenals de Islâm vervolgd. Maar toen het eenmaal invloed kreeg, omvatte deze invloed grotere gebieden, dan de Islâm ooit heeft kunnen beheersen. De gemeenschap, die wij nu op het ogenblik zien in dat islamietisch blok, is een terugkeren naar de toestand van het Kalifaat. Het Christendom zou - om een gelijksoortige handeling, een soortgelijke teruggang te vinden - moeten terugkeren naar het rijk van Karel de Grote. Een verenigd en op één gedachte van Christendom gebaseerde staat, die dan wel verdeeld mag zijn in verschillende onderafdelingen, aparte gebieden en staatjes, maar die door dit geloof toch verenigd worden onder één gezag. Het Christendom kan dat niet accepteren. Wanneer we nagaan, wat er bij de Christenen is gebeurd, dan zien we b.v., dat Engeland van de kerk afvalt niet alleen vanwege dat geval van Hendrik de Achtste, Maar wel degelijk vooral ook, omdat het Katholicisme het staatsgezag aantastte. Dus het gezag van de staat werd vaak belangrijker geacht dan de eenheid van godsdienstig concept en het zich houden aan de regelen daarvan. Europa is steeds verder ontwikkeld en is ten slotte geworden tot een gebied, waarin de geschillen der religieuze partijen vaak belangrijker zijn dan de waarden, die ze gemeenschappelijk hebben. De laatste tijd is er enige kentering merkbaar, maar voordat die zich in de praktijk doorzet over het hele vlak, zal het nog wel even duren.

De Islâm heeft het gelukkig beter getroffen. Ook daar heeft men de tijd gekend van het Grote Rijk, dat uiteen is gevallen. Maar de meeste staten - de meeste delen dus van dat rijk - waren niet in staat hun zelfstandigheid lang te handhaven. Voor practisch 9/10 van het islamietisch gebied is er sprake geweest van koloniaal bestuur. Dus een a.h.w. tot eenheid onderling gedreven worden door een vreemd gezag van bovenaf. Hierdoor werd de band van de Islâm belangrijker dan de staatkundige macht in een bepaald gebied. Nu op het oogenblik is die machts-politiek wel aan het bovenkomen en er is in de laatste 20 à 30 jaren dan ook wel sprake geweest van een volkomen tegengesteld streven van verschillende islamietische staten. Maar hier komt wederom de ontwikkeling van de wereld de Islâm te hulp. Want wat gebeurt er? Alle islamietische staten zijn in meer of mindere mate jonge staten. Zij zijn nog niet gevormd en zij vinden tegenover zich een wereld, die - onwrikbaar haast - probeert haar uitbuiting of beter gezegd uitbating van de vroegere koloniale gebieden voort te zetten. Men probeert daar een afzetmarkt te behouden, zijn commerciële invloed voortdurend te doen gelden. Hierdoor zijn de onderlinge verschillen vaak weer minder belangrijk dan de pressie, die van buitenaf op het geheel van deze staten wordt uitgeoefend. En zo blijft de Islâm een broederband, terwijl bij het Christendom door afwezigheid van die pressie in lange tijd eigenlijk een vervreemding is ontstaan en het geloof niet meer als een keten, als een verbinding geldt, maar eerder als een toevallige overeenkomst.

Dit is een kwestie van ontwikkeling door de tijden heen. En wanneer de Islâm zijn islamietische gebieden tot een tijdelijke eenheid brengt en daardoor machtig wordt, is het zeer wel mogelijk, dat wederom de verschillende staten tegen elkaar beginnen te strijden, tot ten slotte de Islâm evenveel betekent als het Christendom, n.l. een toevallige overeenkomst van geloof maar niet meer een overeenkomst van leven en van belang, van bestreving. Op het oogenblik echter is dit nog niet zo.

x Het begint toch wel. In de Libanon en het syrisch-egyptische blok en Saudie-Arabië, Irak en Iran, Pakistan.....

- Ja, dat lijkt erger dan het is op het oogenblik. Want vergeet niet, dat wij in de Islamiet ook te maken hebben met de oosterling. En van de oosterling is het bekend, dat hij anders denkt dan de westerse mens. Bij de politiek van deze staten gaat het vaak niet in de eerste plaats om de onderlinge macht. Integendeel, men erkent wel een zekere broederschap. Maar het gaat om het verwerven van zoveel mogelijk goederen van anderen tegen zo weinig mogelijke prestatie; zodat in feite de tegenstellingen van deze staten in de eerste plaats een weerspiegeling zijn van belangengroepen, die met elkaar worstelen. Daarbij spelen zowel het russische blok als de amerikaanse commerciële en de amerikaanse defensiebelangen een rol; met daarnaast ook wederom de poging van Engeland om toch nog een Imperium te handhaven. Deze strijdige invloeden maken het noodzakelijk, dat men uiterlijk tegen elkaar verdeeld is. En dan wil ik daar dan even weer een aardig verhaaltje bij vertellen - als het mag tenminste. Het is een leuke anecdote; tenminste, dat heb ik altijd gevonden.

Het was in de tijd, dat de Rif-Kabyllen net onderworpen waren en dat dus autobus-verkeer ook in de buurt van het Rif weer mogelijk was. Toen werd zo'n autobus met rijke passagiers (hoofdzakelijk Lissone-patienten geloof ik - Cook en Lissone) daar overvallen door een stel rovers en er werd ontzettend geschoten. Na ongeveer een kwartier kwam plotseling een andere partij aan en die joeg met veel geschreeuw en geschiet die eerste partij weer weg. Die roofoverval en de bevrijding van de "patienten", leverden - dank zij een inzameling - een bedragje op, dat ongeveer £.100 was. Voor de heren een aardig beloninkje dus voor een kleine oefening. Wat ze die avond dan - vriend en vijand samen - ook heel gezellig gedeeld hebben in één en dezelfde douar, want het waren leden van dezelfde stam.

Daar heb je nu de typische mentaliteit, waarbij men dus twee partijen neemt. Was de beloning niet genoeg geweest, dan hadden de vrienden heel rustig afscheid genomen, dan waren de overvallers weer teruggekomen en die hadden inderdaad geplunderd. Zo hadden zij in ieder geval altijd iets gehad. Maar omdat de verdedigers als stam bekend waren en hun wegrijden dan ongetwijfeld met een zekere missie was gebeurd, die men had voorbereid - b.v. het zoeken van een kudde of het bezoeken van een naburige stam - had men nooit gedacht, dat de andere helft van dezelfde stam de plundersaars geweest waren. Zo was de inzameling voor de inzittenden, zonder dat ze het wisten, een aardige verzekering.

Dat is nu een typisch oosterse mentaliteit. En diezelfde mentaliteit - hoe zeer het me spijt - vinden we op het ogenblik in de geschillen, die Egypte en Co, b.v. met andere moslimstaten hebben. Hier gaat het er doodgewoon om zoveel mogelijk wapens en hulp in velerlei vorm binnen te krijgen op contracten, die men denkt nooit te honoreren. En wanneer dan later eventueel de rekening gepresenteerd zou worden, dan is het heel goed mogelijk, dat de schuldeisers plotseling een door hen zelf bewapend en gevoed gesloten front tegenover zich vinden.

x Met hun eigen wapens.

- Ja, maar dat is meestal zo, hoor. Ik vertel dit alleen maar om te laten zien, dat U dit niet moet berekenen naar de politieke maarstaven, die het westen aanlegt; die onder ons gezegd en gezwezen ook al lang verouderd zijn, maar althans openlijk nog worden gehandhaafd. Het is ook zo, dat een onderhandse koehandel met desnoods een afgesproken klein oorlogje voor sommige staten meer aanvaardbaar is dan het eerlijk toegeven, dat men het met elkaar eens is geworden. Men kan n.l. alleen daardoor de sociale verhoudingen handhaven, zoals ze zijn. Maar zo kom ik te diep in de politiek en dat ligt wel heel erg ver van de achtergronden van de Korân.

x Misschien mag ik de lijn, die U daarnet gevolgd heeft over de ontwikkeling van de godsdiensten nog even doortrekken. Er is onder meer gesproken over een samengaan van oost en west in een toekomstig wereldbewustzijn, waarbij verschillende facetten in het ene deel de andere zullen moeten aanvullen en omgekeerd. Hoe ziet U daarin de ontwikkeling en het samengaan van Islâm en Christendom?

- Wanneer het Christendom leert om minder belligerent te zijn in zijn optreden tegenover andere godsdiensten, dan zal misschien het ogenblik komen, dat de Christen het aandurft om ook eer aan God te bewijzen in een moskee, een joods gebedshuis, enz. En wanneer dat gebeurt, wordt de nadruk gelegd op de overeenstemming. Per slot van rekening waarom zou er tussen Moslim, Jood, Christen, Boeddhist een tegenstelling moeten zijn, wanneer ze allen één God erkennen en dezelfde God zoeken te dienen? Zodra men begrijpt, dat de overeenkomsten belangrijker zijn dan de verschillen, kan men elkaar begrijpen en er eerbied voor hebben. Zodra men elkaar leert begrijpen en aanvaarden, een zekere eerbied heeft voor elkaars denken, zal men juist door de overeenkomsten vaak zien, waar een aanvulling van eigen geloof mogelijk is. Laat ons niet vergeten, dat in het begin de Christenen eigenlijk zeer veel - zo niet alles - van hun wijze van denken en leven dankten aan Israël, aan het joodse volk; en dat zij pas, toen zij zich daarvan vrij maakten en dus in strijd kwamen daarmee, de grote tegenstand wekten en de grote vechtersbazen werden. De eerste geschiedenis van de Christenen was vreedzaam. En wanneer we nu weer teruggaan naar de tijd van de grote Kaliefen, de grote Emirs van de Moslemin, vinden we daar dan ook niet vaak de vriendschappelijke, de respecterende houding, die men tegenover elkaar heeft? Zelfs de Kruisridders - b.v. een groot gedeelte van de Hollanders bij Damascus - hebben ervaren, dat lang niet altijd van wreedheid maar zeker ook van begrip en achting sprake kon zijn, zolang men niet in de eerste plaats op de ver-

schillen de nadruk legde.

U vraagt mij: Hoe moet zich dat ontwikkelen? Ach, wanneer de mens begrijpt, dat hij God meer nodig heeft dan al het andere, dat het belangrijker is om God te dienen dan om te kijken, hoe een ander dat toevallig probeert te doen, dan is die basis voor eenheid geschapen. Dan zal ongetwijfeld veel van het oude denken van het oosten een nieuwe inhoud kunnen geven aan het Christendom. Zoals de praktijk en de organisatie van vele delen van het Christendom ongetwijfeld een verbetering zouden kunnen betekenen voor vele oosterse godsdiensten, die te zeer aan verbrekking lijden door een gebrek a.h.w. aan overal gelijke waarden van godsdienst-beleving en -prediking. Dan komt er vanzelf een samenwerking. U moet niet denken aan een fusie van godsdiensten maar eerder aan een soort consolidatie in een soort concern, waarbij de verschillende groeperingen elkaar voorthelpen om gezamenlijk een zo goed mogelijk resultaat te bereiken.

x Maar in wezen komen zij toch allen op hetzelfde neer?

- Inderdaad. Dat heb ik hier ook geprobeerd te betogen. Maar het ellendige is, dat de mensen nooit naar de overeenkomsten kijken maar naar de verschillen. Neem nu maar het verschil b.v. van ras. Ze kijken niet naar elkaar en zeggen: "Neger, je bent in de eerste plaats een mens." Of: "Blanke, je bent in de eerste plaats een mens." Neen, ze zeggen: "Jij bent zwart en ik ben wit. Jij bent een vuile neger en ik ben een goede blanke." Of omgekeerd: "Ik ben een goede neger en jij bent maar een gemene blanke." Het zijn deze eigenaardige dingen, die de mensheid steeds in strijd brengen en altijd gebracht hebben. Het is de nadruk, die de mens steeds weer legt op het verschil tussen hem en anderen, dat de oorzaak is van al zijn strijd. Zou hij letten op de grote overeenkomsten en niet op de vaak betrekkelijk kleine verschillen, ach, dan zou hij al veel verder kunnen zijn. Maar ja, er is nu eenmaal een zekere bigotterie. Men meent, dat de ideeën, die men zelf heeft, zo belangrijk zijn. Men verheft zich zo graag boven anderen. En vaak meent men zijn eigen superioriteit zelfs te kunnen baseren op een andere snit van vest. Kijk, zolang dat zo is, zullen de mensen elkaar moeten blijven bestrijden. Want dan gaat het erom die verschillen groter en sterker te maken. Maar op het ogenblik dat wij die verschillen terzijde kunnen stellen en de nadruk leggen op onze overeenkomsten, zullen we elkaar al heel gauw nader komen. Dan zal er begrip ontstaan in hoofdlijnen en dan is het aanpassen van de praktijk daaraan alleen maar een kwestie van tijd.

x Maar zijn de grote verschillen eigenlijk niet in hoofdzaak ontstaan door de leermeesters zelf? Ik bedoel een Boeddha, desnoods Mohammed en zelfs - ik zeg het met een zekere schroom - Christus ook, die hebben alleen de belichtingen gegeven van het pure Al in hun hoedanigheid, wat door de navolgers volkomen verkeerd wordt uitgelegd. In plaats van naar elkaar toe te groeien, heeft men zich als secte apart gehouden.

- Ja, maar neem me nu niet kwalijk. Als een gids zijn rondleiding houdt, dan doet hij dat op zijn manier. Maar als nu die rondleiding door drie gidsen wordt gehouden in hetzelfde gebouw, hebben zij er dan schuld aan, dat later de bezoekers onderling beweren, dat alleen déze, of nee, die, of die gids het juist heeft verteld en dat anderen maar wat gezwamd hebben, terwijl ze in hoofdzaak toch precies hetzelfde hebben verteld, met hun woorden en op hun manier? Met andere woorden, wanneer U de verantwoordelijkheid hier op de leraren wilt werpen, dan maakt U m.i. een grote fout. Want die leraren hebben niet anderen verworpen. Zij hebben alleen hun visie gegeven, als de volgens hen voor hun volgelingen meest juiste, zonder de nadruk te leggen op het verwerpelijke van anderen. Maar de leerlingen hebben de nadruk niet gelegd op de juiste praktijk, die de meester hun heeft geleerd, want dat was te lastig. Ze hebben de nadruk gelegd op het verschil met die anderen om zo zichzelf beter te voelen, zonder dat zij er in feite iets voor deden, nietwaar? Dat is toch

geen schuld van de leraren?

x Neen, maar als de leraren zich al zodanig geestelijk ontplooid hebben, dat zij dus de psyche van de leerlingen kunnen aanvoelen, ... ja, hoe moet ik dat nu onder woorden brengen....

- U bedoelt: Het cosmische element in de leringen zozeer versterken, dat het tot een cosmische beleving komt, nietwaar? Maar vergeet U dan niet één ding? Om een volk te leren, moet je het volk dáár aangrijpen, dáár aanvatten, waar het nog begrip bezit. Je kunt nu eenmaal niet beginnen met te zeggen, dat Esperanto zo'n mooie taal is en vervolgens naar de Zoeloe's gaan en daar het Evangelie in het Esperanto gaan voorlezen in de hoop, dat ze je begrijpen. Dat zou dwaasheid zijn. Maar mogen wij dan niet verwachten, dat een Gautama Boeddha - in een tijd met zijn eigen problemen en zijn eigen mogelijkheden - zich in de eerste plaats een gehoor verzekert door zich daarop te baseren? Mogen wij het in Jezus kwalijk nemen, dat hij in zijn tijd spreekt juist voor zijn tijd, voor zijn volk? Mogen wij het een Mohammed kwalijk nemen, dat hij zich in de eerste plaats baseert op de behoeften van en de misstanden bij zijn eigen volk? De leraren waren elk voor hun tijd in hun omgeving het beste, dat er was. Ze gaven het beste, dat er te geven was.

x Zeker, dat ben ik met U eens. Maar....

- Maar nu stelt U de eis, dat zij desondanks cosmisch moeten zijn. En dan is mijn antwoord daarop een antwoord, dat Jezus heeft gegeven, toen men hem vroeg, waarom hij altijd in gelijkenissen sprak. Hij zeide: "Ik spreek tot het volk in gelijkenissen, opdat het de waarheid zal kunnen bevatten. Want zou ik de waarheid spreken, men zou mij niet horen." Elk hunner heeft gewerkt met de middelen, die er waren. Het is niet de schuld van de leraren, dat de mensheid zo weinig begrip heeft voor de cosmos, zo beperkt en bekrompen denkt. Het is eerder hun verdienste, dat zij die bekrompenheid en beperking althans enigszins hebben weten te doorbreken. Het is onmogelijk van een leraar te eisen, dat hij van een betrekkelijk primitief volk een volk maakt, zich volledig van de cosmos bewust en levend alleen volgens de wetten daarvan.

x Maar is het dan zo verwonderlijk, dat op het ogenblik de mensen zich juist losmaken van al die geloven en zeggen: "Ik zoek naar het enig zuivere, dat eigenlijk de kern is van alle geloven bij elkaar?"

- Neen. Maar is dat eigenlijk niet een kenteken - neem me niet kwalijk dat ik dat nu zo zeg - een kenteken van de kentering der tijden? Ik mag hier.... ja, het is net een radio-uitzending; ik mag geen reclame maken of afbreken. Maar laat ons nu b.v. eens nemen de Soefi-Beweging. Is het geen teken der tijden, dat men daar - dus a.h.w. in een zeker kerkelijk milieu - toch reeds komt tot een aanvaarding van de wijsheid, die door alle leraren is gebracht? Dat de synthese niet alleen bij de enkeling maar ook in vele groepen steeds belangrijker wordt? Is het dan geen teken des tijds, dat de Christenen langzaam maar zeker hun tegenstrijdigheden gaan prijsgeven en gaan zoeken naar een gezamenlijke beleving in de plaats van Christus' leer en de theologie dan - voorlopig althans - terzijde stellende?

x Er is nu in Amerika een beweging gaande tussen Katholieken, Protestanten en Joden om beurtelings te prediken in de respectieve kerken. Dus dat de katholieke priester predikt in de Synagoge en de voorlezer bij de Synagoge van de Joden preekt in de protestantse kerk. Dus dat is toch al een kentering, nietwaar?

- Dat is een poging om tot eenheid te komen. En laten we dan ook even - ja, ik ben een liefhebber van historie, dat moet U me niet kwalijk nemen - maar laten we het dan ook even zien als een historisch aspect. Hoelang heeft het de mensheid dan eigenlijk gekost om tot een cosmische synthese te komen? Dat is toch maar een korte tijd.

x Hoe velen of hoe weinigen zijn het er?

- Hoeveelen zijn het er, die ernaar hongeren; hoe weinigen zijn het er,

die het thans reeds bereiken.

x Ik vraag me af, hoe het dan komt, dat er steeds maar weer bepaalde godsdiensten aan de mensen opgedrongen worden. Ik zou haast willen zeggen: handelsreizigers in godsdienst, die er tegenwoordig aan de deuren komen. Ik zeg het misschien een beetje cru, maar U weet wel, het gebeurt vaak, dat de mensen zeggen: Leest U de Bijbel wel? Doet U dit wel, doet U dat wel? En als je dat dan niet doet....

- "Zijt gij bereid om te sterven?!"

x Zeg dan: "Bemoei je met je eigen zaken."

x Neen, dat zeg ik helemaal niet: Bemoei je met je eigen zaken. Want deze man ziet dat, zoals hij dat voelt. Maar hij wil hebben, dat ik het precies voel, zoals hij dat voelt. En dat wil hij van alle mensen. Want in de Bijbel staat: je moet het verkondigen. Dus of je dan zin hebt om te horen of niet, je moet horen. En daar ben ik absoluut op tegen. Want ik heb genoeg aan.....

- Wacht nu eens even, wacht nu eens even. Als er zo iemand komt en hij wil dat verkondigen en U wilt dat niet horen, dan staat U ook een bijbelspreuk, pardon, een evangeliëspreuk van Jezus zelve ten dienste: "En zo men niet hoort in het eerste huis, ga naar het tweede huis. Zo men niet hoort in het tweede huis, ga naar het derde huis. En zo men U niet opneemt en aanhoort, schud het stof van die stad van Uwe sandalen." En dan zegt U heel vriendelijk: "Vriend, ik ben dankbaar, dat je het verkondigt, maar dit is het eerste huis. Zoek het tweede maar op."

x Ik vind het heerlijk, dat U dat zo zegt. Ik zal het een volgende keer stipt toepassen.

x Iedere ketter vindt in de Bijbel zijn letter, hè?

- Natuurlijk, maar het wonderlijke is, dat degeen, die het meest hangt aan de letter van de Bijbel, stommer is dan de stomste ketter. En wel, omdat wie de letter eert, de geest niet kent. Dat is nu juist hetgeen, waartegen hier wordt geprotesteerd. Maar laten we de zaak nu even zuiver stellen. Het is mooi, dat zo'n mens vecht voor zijn geloof - ook al is hij handelsreiziger in geestelijke goederen - want hij brengt althans binnen zijn beperkte weten de zaak in de praktijk. Daarom mogen we zo iemand nooit beledigen. En wanneer we de tijd hebben om te luisteren, ach, doe hem eens een plezier en luister eens. En hebben we geen tijd, stuur hem rustig verder. Want hij doet, wat hij voelt te moeten doen. Verwacht niet van iemand, die alleen maar in een dorp thuis is, dat hij weet, wat de wereld betekent. Verwacht niet, dat iemand, die eindelijk een houvast heeft gevonden in een zekere vorm van Christendom, nu plotseling inzicht zal hebben in elke mogelijkheid, die dat Christendom - cosmisch gezien - biedt. Maar begrijp wel, dat dit het begin moet zijn van een ontwikkeling; dat een mens, die met zo'n geloof begint althans de geloofsbeleving kent, die doet uitreiken naar het cosmische.

Dit geldt zeker niet alleen voor bepaalde christelijke richtingen, maar - om even op ons punt van uitgang terug te komen - evenzeer voor vele verdedigers van de Korân, die weigeren om te luisteren naar hetgeen men omtrent Jezus vertelt. Laat ons gelukkig zijn, dat zij in hun beperking althans leren te leven volgens een cosmische wet; en dat degenen, die uit deze fase verder zijn gegroeid, in staat zijn om te zeggen: "Ja, Jezus was zeker een groot profeet en zijn leer was goed. Maar van uit ons standpunt was het laatste woord het woord van Mohammed, de Boodschapper Gods, en kunnen wij het niet met heel Uw geloof eens zijn." Zover is men al gekomen in vele, zeer vele denkrichtingen binnen de Islâm; zover is men ook gekomen binnen vele delen van het christelijk geloof; dat men niet meer zonder meer verwerpt, maar tracht te leren kennen en één te worden.

x Mag ik nog één ding vragen? Ik heb dikwijls bij de Soefi's geleerd, dat de Korân vaak toelichtingen bevat op de Evangeliën en op het joodse geloof, waardoor men een beter inzicht krijgt in de ware bedoeling.

En daarop gronden ze dan de bewering, dat de verklaringen van Mohammed, omdat ze het laatst gekomen zijn, ook het laatste woord zijn om de mensen die cosmische zin bij te brengen, waarover we het hebben gehad.

- Ja, wat natuurlijk niet helemaal juist is, omdat er nog latere profeten zijn geweest. Kijk eens, ik heb zo even de Soefi naar voren gebracht, omdat zij voor mij een beweging is, die ernstig streeft naar een synthese tussen de geloofsrichtingen en dus niet meer de nadruk legt op het verschil. Ik voor mij moet eerlijk bekennen, dat ik met een stelling, dat de Korân alleen een toelichting zou zijn - een soort verbetering of correctie - het niet eens kan zijn. Integendeel, in bepaalde delen van de Korân - en nu denk ik b.v. aan de 22e sura, en dan de verzen 8 - 10 ongeveer - zien wij juist een stellingnemen tégen bepaalde punten in het Christendom; en a.h.w. een verandering van bepaalde judaïstische stellingen, dus joodse stellingen. Het is niet alleen een commentaar, het is een voor die tijd gegroeid geloof, aangepast aan die gemeenschap: Begrijpt U? Maar het feit, dat de Soefi's op het ogenblik praktisch de enigen zijn, die deze eenheid in de praktijk trachten te brengen, maakt hen voor mij tot een buitengewoon waardevol genootschap. Want de Bijbel, het Oude Testament, de Evangelieën, de Korân, de oude boeken en wetten zowel als de nieuwere van het oosten, het oude Boeddhisme en de leerstellingen van Confucius, van Lao Tzé, het Taoïsme en de Shinto-leer, zijn zij eigenlijk niet alle in grondslag, in achtergrond, hetzelfde? Is het niet het zoeken van de mens naar God? En als de mens dit wil erkennen in elk ander geloof, wanneer hij dit zoeken tracht te sublimeren - zij het dan langs zijn eigen weg - tot een voor ieder aanvaardbare synthese, dan is hij voor mij een aardige stap op weg naar het geloof van de toekomst, waarin de religieuze vorm inderdaad zal moeten plaatsmaken voor de belevingsvorm, die m.i. de enig juiste kern kan zijn.

x Mag ik misschien even wat opmerken? Als wij het eens zijn, dat de basis, de grond van ieder geloof gelijk is, dan is het mij niet duidelijk, waarom we mochten zoeken naar een synthese.

- Om de doodeenvoudige reden, mijn vriend, dat je van één basisproduct heel wat verschillende bijproducten kunt krijgen. Als U dat niet kent, moet U maar eens bij de chemie informeren. Met het basisproduct steenkool kun je geloof ik op het ogenblik wel 237 verschillende producten krijgen. Zo gaat het nu met deze grondstelling ook. Wanneer wij de nadruk leggen op de ons bekende verschillen met anderen, dan scheppen wij een antithese, dus een bestrijding van iets anders - ook wanneer het op dezelfde basisleer gegrondvest is. Wanneer ik dus zeg: een synthese, bedoel ik een terugkeer naar de grondwaarde, die bereikt moet worden. Niet door te zeggen: "We stammen allen van hetzelfde af;" maar door te zeggen: "Ziet, dit, wat mijn hoogste bestreven is, is ook het hoogste bestreven van gene. Dit is mijn weg en dit is zijn weg. In hoeverre kunnen wij die weg samengaan?" Dat is de religieuze synthese, die noodzakelijk is om tot een werkelijk cosmisch denken en beleven te kunnen komen.

x Dan zie ik, dat er alleen maar een verschil is tussen wat U verstaat onder een synthese en wat ik versta onder een synthese.

- Nu goed, laten we het even tegenover elkaar stellen.

x Een synthese is volgens mij een samengaan van twee wezensvreemde elementen. De these en de antithese vormen samen de synthese. Maar wanneer je twee elementen hebt, die in basis gelijk zijn, is het niet noodzakelijk om een synthese te vormen, want je voelt, dat het hetzelfde is. Het is in de grond van de zaak hetzelfde. Als je tenminste datzelfde wilt zien.

- Aha! Met andere woorden, als ik b.v. een ammoniakproduct heb en ik heb daarnaast een aniline-kleurproduct, die beide komen uit de grondstof steenkool, dan moet ik dus volgens U zeggen: "Deze beide zijn eigenlijk gelijk, wanneer ik dat maar inzie, is er geen verschil meer."

x Wanneer het je gaat om de grondvorm, ja.

- Ja, maar het gaat niet alleen om de grondvorm. Kijk eens, in feite zijn deze dingen, deze godsdiensten t.o.v. elkaar antithesen. Dat wil zeggen tegengestelde uitspraken, doordat uit de oorspronkelijke thesis of basis of grondslag zulke tegengestelde beschouwingsrichtingen zijn gegroeid, dat zij als wezensvreemd beschouwd kunnen worden t.o.v. elkaar. Zoals het genoemde ammoniakproduct en het anilineproduct bij de eerste beschouwing volledig wezensvreemd zijn, ofschoon zij uit dezelfde grondstof zijn voortgekomen. Maar gaan wij verder, dan kunnen wij komen tot een erkenning van moleculaire structuur en waarde, waarbij wij wederom beide kunnen samenvoegen en in de richting van het basisproduct werken. Begrijpt U? En dan moet hier toch m.i. sprake zijn van een synthese, een samenvoeging.

x Ja, dat is m.i. een kwestie van opvatting. Ik voel er meer voor om dan weer terug te gaan naar de grondvorm.

- Mijn waarde vriend, als alles op zichzelf de gehele grondvorm bevatte, zoudt U gelijk hebben. Maar het is juist zo, dat in de godsdienst elke verschillende richting een ander deel van de grondvorm terzijde heeft gesteld, zodat de eenzijdigheid van de godsdiensten de oorzaak is van hun wezensverschillen. En deze wezensverschillen kunnen niet alleen worden opgelost door te komen tot een erkenning van een gezamenlijke basis, maar moeten worden opgelost door een elkaar aanvullen, dus een samengaan.

Ik merk, dat het verschil bij ons niet ligt in het woord synthese, maar in het begrip voor de grondwaarde van een godsdienst. En dan moeten wij goed begrijpen, dat de grondwaarde van een godsdienst niet alleen gevormd wordt door de aanvaarding van een God - of de aanvaarding van een God op een bepaalde wijze zelfs - maar vooral door de wijze, waarop men meent die God en Zijn wetten in zijn eigen wereld te moeten interpreteren. Zodat de interpretatie juist de eenzijdigheid inhoudt en dus het verschil in wezen en karakter der godsdiensten uitmaakt. Waarbij op de duur dus een soort geestelijk vergroeien ontstaat, omdat die godsdienst geslacht op geslacht zijn invloed doet gelden en een zekere kunstmatige blindheid is ontstaan voor andere aspecten van het Goddelijke dan die binnen de godsdienst en haar uitingen bevat zijn. En dat mogen we niet uit het oog verliezen.

x Dus het is eigenlijk dan zo, dat het toch weer neerkomt op het ene en het grote gebod: Hebt Uw naasten lief gelijk Uzelf. Om dus hierin de verdraagzaamheid naar voren te brengen om van elk het eigen inzicht te kunnen respecteren en daarmee eigenlijk zichzelf aan te vullen.

- Ja, dat ben ik volledig met U eens.

x Maar waarom kunnen we dan niet gaan ieder langs zijn eigen weg? Voor de ware gelovige mensen gaat het er toch om tot het Goddelijke te gaan, tot God te geraken? Wat kan het mij nu schelen, langs welke weg een ander gaat. Voor mij speelt een rol: Wat is de betrachting? Wil men gaan naar God? Doet men zijn best om tot God te komen? Wat kan het mij schelen langs welke weg iemand gaat. Wil hij langs deze weg gaan, ik respecteer hem. Wil hij langs die weg gaan, ik respecteer hem ook. Wat komt het erop aan?

- Ja, ja, ja, dat is allemaal heel leuk en heel goed. Maar dit veronderstelt dus, dat elke weg op zichzelf een geheel is.

x Als hij maar naar God leidt.

- Ja, als hij naar God leidt. Maar hoe ver leidt die weg tot God? En nu zijn we wel heel erg van ons onderwerp afgeweken. Maar laat mij dan daarover ook maar even mijn mening kenbaar maken. Ik vertel nu zoveel vanavond, dit kan er ook nog wel bij.

Kijk eens, wanneer elke godsdienst de hele weg naar God zou betekenen, dan zou ik accoord kunnen gaan met die verklaring: "Ik respecteer de weg van een ander, laat mij de mijne gaan." Ik geef toe, dat deze houding in het begin m.i. de enig juiste is. Maar ik zou nu graag dit wil-

len stellen: Elke godsdienst, elke religie is slechts een begin van een weg. En dan zou ik verder willen stellen: Naarmate men op die weg verder vordert, moet men vrijer worden van de religie als zodanig, omdat de weg naar God eigenlijk steeds meer van het scheppend Principe gaat omvatten en dus minder de beperkingen van een religieuze beschouwing nog in zich kan aanvaarden. Dan kun je misschien uiterlijk nog bij een godsdienst blijven horen, die blijven belijden, maar ik denk, dat je innerlijk verdergaat, dan menigeen in die godsdienst zelfs tolerabel vindt. En juist op die punten benaderen deze godsdiensten elkaar zo zeer, dat het een kwestie is van samengaan of elkaar in de weg lopen. Want wat ons gegroeid is uit onze godsdienst benadert datgene, wat in een andere leer leeft. En datgene, wat in een andere leer leeft, kan ons helpen om sneller vooruit te gaan. Begrijpt U?

Daarom moeten we dan leren van elkaar te aanvaarden. In die naastenliefde niet alleen onze eigen weg te gaan en de ander te helpen zijn weg te gaan en niet de onze op te dwingen, maar verdergaande zelfs altijd bereid zijn om de hulp ook van een ander te aanvaarden, die ondanks zijn beperkingen ons vaak een nieuw inzicht kan geven in ons eigen wezen en zo het vorderen op de weg naar het Goddelijke kan vergemakkelijken. Want niet elke godsdienst - of beter gezegd, niet elke leer, die tot godsdienst is geworden - omvat precies hetzelfde deel van de cosmische wet. Veelal zijn die leerstellingen aangepast aan een bepaalde maatschappij, aan een bepaalde tijd, aan een bepaalde sociale structuur. En wanneer wij ons daar krampachtig aan blijven vasthouden, zullen wij vaak zeer beperkt worden in onze persoonlijke ontplooiing, doordat de stoffelijke regels ons beletten de geestelijke waarden geheel te aanvaarden.

Ik hoop dus, dat ik niet vervelend ben, wanneer ik zeg, dat het beter is om - natuurlijk in het begin de ander respecterende - op de duur te komen tot een leren uit hetgeen een ander gelooft. Zo voor jezelf vindende - en dan kom ik toch op het woord synthese terug - een synthese, waarin de schijnbare verschillen, die oorspronkelijk elk geloof t.o.v. het andere vertoont, worden versmolten tot een nieuwe waarheid, die niet identiek is met één der oorspronkelijke geloven, maar - de kernwaarde van deze alle bevattende - de basis der schepping en de kern van het leven (het Goddelijke) onmiddellijk benadert. Dus zo zie ik het. Je hoeft het niet met me eens te zijn, hoor, helemaal niet.

x U ziet het dus als de oplossing van het godsdienst-probleem over heel de wereld.

- Ja.

x En niet nog weer een nieuwe lering of een nieuwe...

- Neen. Geen nieuwe leer. Ten hoogste een aanvulling van de bestaande leren en zo een vervulling van de belofte, die in elke leer afzonderlijk gelegen is.

x Dus zal de nieuwe wereldleraar op deze principes, die U nu uiteengezet hebt, zijn uitingen baseren?

- Ja. Zijn leer omvat in het kort dit: Elke mens is voor zichzelf verantwoordelijk. De wijze, waarop hij God ziet en erkent, is bepalend voor de wijze, waarop hij God dient. Het is onze taak anderen in vrijheid hun God te laten dienen. Maar indien wij het beeld van die God duidelijker voor hen kunnen maken, is het onze plicht hen te helpen. Zo is het onze plicht te luisteren naar de wijsheid van anderen, ook indien zij in onze ogen dwazen zijn. Want hetgeen leeft in anderen, betekent soms de vervulling van een belofte, die in onszelf ligt. Daar komt het wel op neer. Met een hele hoop stellingen nog, natuurlijk. Wat ik nu de synthese noemde, die elk in zich moet doormaken, nog weer eens in woorden vastgelegd; niet als een nieuwe geloofsrichting maar als een overkoepeling. Zoals de oude Grieken zeiden: "Wat belet ons vele altaren te stellen in één tempel, indien de Goden daarop hun zegen doen rusten."

x Die waren misschien als de heiligen in de Katholieke kerk.

- Ongetwijfeld. En laat ons eerlijk zijn, wanneer een heilige - al is hij nooit heilig geweest en alleen maar een gipsen beeld - een mens één ogenblik van troost geeft, dan is hij zijn bestaan al waard.

Nu wordt het toch wel zo langzamerhand tijd, geloof ik, dat we erover gaan nadenken, of we nog tot het onderwerp zullen terugkeren of het zullen gaan beëindigen.

x Ik heb nog één vraag, die gaat over de Hadj, de Hegira. Ik citeer: "De Hadj geldt als een herinnering aan een grote gebeurtenis in het leven van Abraham en is een symbool van de reis des levens. Bovendien is hij een gelegenheid om gelijkheid en broederschap van de deelnemers in praktijk te brengen."

- Dit is een theorie, die niet behoort tot het werkelijk mohammedaans geloof of de werkelijke Islâm; maar ze is een interpretatie, zoals die in een deel van de Islâm - sectarisch dus - bestaat.

De Hegira op zichzelf is eigenlijk in de eerste plaats wel het uittrekken van Mohammed uit zijn woonplaats naar een ander oord, waar hij zich vestigt en a.h.w. in God zijn rijk bevestigt. Want hij komt dan in de stad, die later el Medina wordt, de kern a.h.w. van Mohammeds keizerrijk, voordat hij Mekka herovert. Dit kan natuurlijk worden vergeleken met Abrahams uitgaan uit Ur en het trekken met zijn familie naar het beloofde land. Maar deze gelijkenis is nergens definitief vastgelegd als zijnde zo bedoeld. Het is dus een interpretatie. Niet iedereen is het daar dan ook mee eens. Maar in feite is de Hadj een herinnering aan de uittocht uit en terugkeer tot Mekka van Mohammed met een gelijktijdige vervulling van de verplichting tegenover de Kaäba door de gelovigen, zoals dit ook vóór Mohammeds tijd al in de praktijk werd gebracht. Door te gaan naar de Kaäba volbrengt men dus eigenlijk een soort plicht. Men bidt aan het altaar van de ware God. Daar komt het op neer.

Nu moeten we goed begrijpen wat daar gebeurt. Het is niet alleen maar een tocht van gelijkheid en broederschap, ofschoon wel allen gelijk zijn, omdat allen op deze tocht zijn om voor God te staan. Maar daar behoort niet alleen het bezoek aan de Kaäba bij, maar ook het bezoek aan de berg, waar Mohammed het eerst zijn tenten heeft opgeslagen voor het leger, dat Mohammed had in die tijd (3000 mannen plus verschillende stammen, die niet met hem legerden); in het dal dus, waar men doorgaat naar de berg. En dat is een herinnering er aan. Er worden daar ook tenten opgeslagen voor die dag. Het is ook een herbeleving van Mohammeds verovering van Mekka. Verder wordt daar een gezamenlijk gebed uitgesproken en een voorlezing gehouden. Er wordt n.l. datgene uitgeroepen, wat de kern is van het geloof - dus de 1e sura - en daarna wordt gelezen de vraag en verhandeling, de prediking, die Mohammed heeft gehouden op die berg tijdens de laatste keer, dat hijzelf de Hadj maakte. Dus dit vloeit allemaal samen. Het is niet alleen maar een symboliek van Abraham, maar het is a.h.w. een herbeleving van de vrijwording van Mohammed, de bevrijding van de Kaäba en zo de vestiging van de ware goddelijke wet in wat - volgens de Mohammedaan - de kern is van de wereld. Zo moet dat gezien worden.

Dan weten we, dat iedereen daaraan zijn eigen interpretatie geeft; maar ten slotte zijn er zovelen, die parallellen zoeken. En wanneer U dat speciaal wilt, kan ik U de tocht van een tram van eindpunt tot eindpunt en zijn terugkeer beschrijven als het symbool van de reïncarnatie, waar een ieder - zijn doel bereikt hebbende en daarin geen bevrediging vindende - zijn taak voortzet door terug te gaan naar zijn beginpunt en vandaar verder. De interpretatie maakt het ons mogelijk overal parallellen te vinden. Maar de feitelijke waarheid van de Hadj - gaande van el Medina naar Mekka, wel te verstaan over de weg, die Mohammed is gegaan, volgende in zijn gebruiken de bezoeken, tot zelfs het bezoeken der heilige bron, in overeenstemming met wat eens gebeurde, de laatste tocht van Mohammed naar Mekka - betekent voor mij in de eerste plaats

wel, dat deze pelgrimage is geworden tot een herdenking van de overwinning op het ongeloof; de onderwerping van de stam, waartoe Mohammed eens behoorde; en de vrijwording van de Kaäba en de tempel, waarin zij staat, van de afgoderij, zodat zij wederom aan de ware God werd gewijd.

Nu, hebben we nog meer ter zake doende vragen of niet? Neen? We hebben trouwens een behoorlijk eindje weggepraat en - naar ik meen - niet onvruchtbaar. De zijwegen, waarop we geraakt zijn zo hier en daar, ach, die zult U me wel vergeven. Per slot van rekening als U vraagt en het antwoord lijkt me belangrijk, waarom zou ik er dan niet op ingaan?

Vrienden, het was me een waar genoegen. Ik hoop, dat ik U iets dichter heb mogen brengen bij een begrip van de Islâm als zodanig in haar grondwaarde en misschien ook van de godsdienst in zijn geheel, zoals ze overal op de wereld bestaat. En dan hoop ik ook, dat U de consequenties eruit trekt. Wanneer me weer eens de gelegenheid wordt gegeven om daarover met U te babbelen, zal het me een genoegen zijn op de vragen in te gaan, die er dan weer rijzen. Goeden avond, allemaal.

.....